DR. STJEPAN SRKULJ

KULTURNO-HISTORIJSKA IZLOŽBA GRADA ZAGREBA

ZAGREB 1925.

TISAK „TIPOGRAFIJA" D. D. ZAGREB

Dr STJEPAN SRKULJ

KULTURNO-HISTORIJSKA IZLOŽBA GRADA ZAGREBA

(PREŠTAMPANO IZ „HRVATA")

ZAGREB 1925.

TISAK „TIPOGRAFIJA" D. D. ZAGREB

KULTURNO-HISTORIJSKA IZLOŽBA GRADA ZAGREBA

Slava, slava Tebi,
Zagreb-grade divni moj.

August Šenoa.

Uvod.

Za vrijeme rata bijaše jedna od najljepših sanja — oslobodjenje Hrvatske iz sklopa habsburške monarhije, koja je svoju historijsku misiju — da Podunavlje očuva od osmanlijske najezde — s propašću evropske Turske izvršila, kad sebi drugu, uzvišeniju misiju nije znala naći. Narodi su postali punoljetni, svaki je težio da živi sam svojim životom, pogotovo oni narodi, koji su kroz vijekove znali sačuvati svoju političku i narodnu osebujnost, kako je to sačuvao hrvatski narod. Sanjao je o budućem zajedničkom životu s bratom, koji je u njega od osmanlijske najezde našao zaštite i toplo ognjište, s bratom, koji je mladenačkim poletom stvorio sebi mladu snažnu državu, koji je patnjama i junaštvom svojim zadivio cijeli svijet. Ni u snu nije mislio, da jedan nebrat želi pomajku svoju Hrvatsku vidjeti manju od makova zrna, a drugi nebrat da želi

vidjeti brata svojega, gdje leži pred njim u prahu, jer Hrvat mora da legne.

U maštanju svojem mislio je Hrvat, da će kruna novome životu biti godine 1925. veličanstvena proslava hiljadu-godišnjice osnutka hrvatske suverene države, inkarnirane u krunisanju Tomislavljevu za kralja hrvatskoga. Čim se Hrvatska oslobodila, živo se raspravljalo o tome; gradsko zastupstvo je izabralo poseban odbor, koji je imao sve prirediti za tu veličanstvenu proslavu, spremio se program, samo se jedno čekalo, da se bratskim sporazumom, otvorena i iskrena srca stvori onakvo uredjenje države, koje će hrvatskom narodu osigurati njegov kulturni, njegov nacionalni i njegov gospodarski život i osebine njegove, da će se moći nesmetano razvijati sjajnije, bolje i savršenije, nego što je to bilo u zajednici s Ugarskom. No mjesto bratskog sporazuma, došlo je do bratskog gospodstva, hegemonija braće, napose naše prečanske braće, koja kao da su htjela svoje austrijske račune isplatiti na Hrvatima. Pokazalo se, da su svu onu mržnju, koju su u sebi na Austriju sakrivali, prenijeli na Hrvate, kao da su im Hrvati krivi, što su svoju domaju morali ostaviti. Pokazalo se, da je u tutanj prošao 300-godišnji zajednički život, da se naše braće naša kultura nije primila ni za lijek, da su nam ostali tudji i strani, kao onda, kad su k nama došli. Ta braća smatraju, da je najsjajnija pobjeda, što su je od g. 1804., od ustanka svoga ovamo izvojevali, pobjeda vidovdanska, kad su stavili vidovdanski ustav i izbrisali sa lica zemaljskoga Hrvatsku. Dabome da se s takvim ljudima nije dala provesti zajednička

veličanstvena slava hrvatske prošlosti; ta nemoguće je slaviti hrvatsku hiljadugodišnjicu, kad ih smeta svaka uspomena na ovu hiljadugodišnjicu, kad se nadje generala, kad se nadje dapače ministara, koji mogu doći na samu pomisao, da hrvatskim gradovima, jer su hrvatski, zabrane uporabu njihova grba, znak slobode, znak kulture, znak autonomije, pod kojom su živjeli i koja im je pomogla, da budu i ostanu kulturna centra hrvatskoga naroda. Radi toga dubokoga jaza u naziranju na prošlost, u naziranju na sadašnjost i u naziranju na budućnost nije se mogla prirediti jedna veličanstvena slava, jer gospoda u Beogradu poznaju samo jednu vrst manifestacije, a to su one, koje dižu u nebesa njih i vidovdanski ustav, koji je pokopao Hrvatsku. To su razlozi koji su ponukali Hrvate, da hiljadugodišnjicu svoga prvoga kralja proslave tiho, sami za sebe u duhu prilika, u kojima živimo. **Od svega ovoga zamišljenoga programa ostala je jedino kulturno-historijska izložba grada Zagreba.**

Grad Zagreb je sebi dužan dati pregled svega onoga, što je on u ovo 1000 godina bio (mi čvrsto vjerujemo, da je Zagreb bio već u vrijeme Tomislavljevo), on mora dati računa o tom što je danas, a sve ovo dovodi do zaključka, da će on i u buduće biti vodj hrvatskoga naroda, centar njegove kulture i narodnoga osjećaja hrvatskoga, da je Šenoa imao pravo kad mu je pjevao:

»Ti nam siješ znanja sjeme,
Ti nam dižeš roda moć«.

I Zagreb ga diže danas, kako ga je dizao u najcrnije dane svoga života, kad mu je

osmanlijska ruka svaki čas mogla zakrenuti vratom. Baš u one dane bio je sjajniji nego ikada, kad se preko Kupe bojak bije za oslobodjenje Banovine. o kojem zavisi sudbina Zagreba. A što radi on, što rade njegovi gradjani? Izgradjuju najdivniji spomenik crkvene umjetnosti, divan žrtvenik, kakva mu nema premca u Srednjoj Evropi, a koga je nesretna tudjinska ruka izbacila iz zagrebačke katedrale i poslala u zabitno selo Lonju. Taj je spomenik danas u crkvenom odjelu zagrebačke izložbe, pa kad u umjetničkom paviljonu ne bi ništa drugo bilo, do njega, trebalo bi gradjanstvo hodočastiti tome da se pokloni umjetničkom ukusu i dubokom uvjerenju naših predšasnika, da je Zagreb vječan, da mu ne može ni Osmanlija ništa pa da mu topovi tutnje sve do radione, u kojoj je one divne likove gradio.

Taj je spomenik dostojan veličine one malene Hrvatske, koja nije bila veća od zagrebačke županije, a čija se visoka kultura odrazuje u tome, što je g. 1609 gimnazija, koja je 1606. u Zagrebu otvorena bila, polazilo 240 učenika, a g. 1614. već 330. Ne znaš, kome bi se više divio, da li tome visokome stupnju kulture i onoj čvrstoj postojanosti u času, kad je Osmanlija pregazio Kupu i sad na mogao osvojiti Zagreb, ili onoj muževnoj poruci hrvatskoga sabora caru Rudolfu, da **se ne će osim banu, domaćemu sinu, pokoravati ni jednom generalu tudje narodnosti pa ni nadvojvodi, pa ne će s njime izlaziti na vojsku, makar svi zajedno s domovinom poginuli.**

Samo narod visoke kulture može tako svjesno i tako odlučno odgovoriti i na sam pokušaj krnjenja narodnih svetinja, a to će reći hrvatskih državnih prava i za to puni duboke zahvalnosti i ponosa kličemo: **Slava njima i velikašima i plemićima i gradjanima i seljacima, koji su svaku stopu svete naše zemlje svojom krvlju zalijali.**

*

Jedno nam ožalošćuje srce, što ne možemo danas iznijeti ono, što je hrvatski narod, gradovi, velikaši a i seljaci izgradio. Mnogo je mnogo toga vrijeme uništilo, vanredno mnogo nemar i neznanje odnijelo, a najviše je nastradalo pljačkom za katastrofe Zrinjsko-Frankopanske. Ono je bilo za hrvatsku umjetnost prava katastrofa, kad je njemačka soldateska do kraja uništila i opljačkala dvorove Zrinjskih i Frankapana, koji su kroz vijekove nagomilali u njima umjetnine od neprocjenive vrijednosti. Popisi njihove ostavštine je samo blijeda slika ondašnje kulture hrvatske. Kad bi nam se sve ono sačuvalo bilo, i kad bi to mogli spremiti pod jedan krov, dobili bi muzej, bogatiji od ikojega drugoga, ali i svu sliku naše velike kulture.

I.

Otvorenje izložbe.

Izložba je otvorena u nedjelju 11. listopada u 11 sati prije podne. Već prije 11 sati bilo je neobično živo pred umjetničkim paviljonom, gdje je svirala glazba. Na stubama su u špaliru uzvanike dočekivale gospodje od odbora

Zagrebačkih Hrvatica s gdjom Heinzel kao predsjednicom. Kako je zanimanje za izložbu bilo golemo, to su se gotovo svi pozvani gosti odazvali, u prvom redu nadbiskup dr. A. Bauer, čija je bula za coadjutora cum iure successionis izložena u vitrini u Tribuni. Uz oblasnog župana dra Treščeca i generala Matića sakupili su se svi šefovi civilnih i vojničkih oblasti, predstavnici iz svih kulturnih i znanstvenih zavoda s predsjednikom Jugoslavenske akademije drom Manojlovićem, zatim narodni zastupnici dr. Lorković, dr. Bazala, dr. Žanić, dr. Polić, bivši zastupnik dr. Maček i veliki broj gradskih zastupnika, predstavnici privrednih krugova sa S. D. Aleksandrom na čelu, sve članice priredjivačice vrijedne Zagrebačke Hrvatice. Sve je od uzbudjenja uzrujano, jedini je najuzrujani član odbora prof. Babić našao danas prvi put mir, blaženo se smješeći, jer se sa sviju strana čuje samo pohvalne riječi. Svaki je uzvanik na brzu ruku pogledao dvorane, a onda se postavio u Tribini do ulaza, da čeka, kad će biti ceremonija proglašenja. Uzbudjena je gdja Heinzel, koja je baš u oči otvorenja nenadano obolila, uzbudjena je i potpredsjednica gdja Pogorelc i tajnica gdja Fürst, kojoj su od sreće i veselja neprestano suze na očima, a medju svima damama zadržao je svoj mir predsjednik izvršnog odbora prof. Klaić, sam u krugu medju Zagrebačkim Hrvaticama, koje su se poredale na desnoj strani od ulaza. Najednom nastane mir, a riječ uze predsjednik izvršnoga odbora prof. Klaić, koji je načelnika oslovio s ovom besjedom :

Vrlo ugledni zbore!

Dozvolite, da Vas kao predsjednik izvršnoga odbora za uredjenje ove kulturno-historijske izložbe grada Zagreba srdačno pozdravim i zahvalim, što ste se našem pozivu na otvaranje njezino ljubazno odazvali, i time ne samo nas, nego i čitav Zagreb počastili i odlikovali.

Grad Zagreb po svom geografskom položaju stoji nekako na granici evropskoga zapada i istoka, pa je tako već svojom prirodom odredjen, da prima pobude lako s orijenta kao i s okcidenta, pa da bude posrednikom izmedju zapadne i istočne kulture.

Otkad je Zagreb postao god. 1242. slobodnim kraljevskim gradom i otkad je mogao primati »goste« (hospites) stranih jezika u svoje krilo, bio je i ostao je središtem brojnih marnih doselaca iz različitih naroda i zemalja. Zagreb je te strance primao raskriljenih ruku, kojih se je sve više okupljalo, tako da se je u XV. stoljeću pučanstvo grada dijelilo na četiri narodnosti: na hrvatsku ili slovinsku, na ugarsku ili madžarsku, na njemačku, i na talijansko-francusku. Ali baš tim širokim i toplim srcem svojim postigao je urodjeni Hrvat, da su brojni od tih stranaca, dočekani i primljeni kao braća, postepeno se pohrvaćivali, te postali odlični gradjani grada Zagreba i dični sinovi hrvatske domovine. Utjecaj tih došljaka, osobito onih iz naprednijih zemalja zapadne Evrope, bio je često vrlo jak, pa se to opaža i u kulturnom razvitku grada Zagreba. Nije stoga sve samoniklo i od iskona hrvatsko, što ćemo vidjeti u ovoj izložbi; ali je tokom vre-

mena postalo hrvatska svojina, a podjedno je dokazom, kako se hrvatski narod može lako prilagoditi svakomu kulturnomu nastojanju, i kako je podoban da si prisvoji sve kulturne tekovine većih, bogatijih i srećnijih naroda.

Ovo nekoliko riječi za bolje razumijevanje i ocjenjivanje naše skromne kulturno-historijske izložbe, koja ima da bude tek prvi pokušaj za slična poduzeća. A sada molim g. načelnika, da u ime slavnoga gradskoga zastupstva kao protektora preuzme naš rad i izložbu otvori.

Pozivu g. predsjednika Klaića, da izložbu proglasi otvorenom, odazvao se načelnik arh. Heinzel ovim riječima.

Slavni zbore, visoko cijenjeni gospodine predsjedniče!

Pred ciglih 3 mjeseca, nikla je u malom krugu naših zagrebačkih Hrvatica misao, da se u proslavu i spomen hiljadu-godišnjice Hrvatskog kraljevstva priredi kulturno-historijska izložba grada Zagreba.

Ova lijepa zamisao primljena je u svim krugovima velikim oduševljenjem.

Gradsko zastupstvo preuzelo je najpripravnije pokroviteljstvo, a gospoda historičari i stručni predstavnici naših kulturno-historijskih ustanova, najpripravnije su obećala svoju suradnju oko što ljepšeg i boljeg uredjenja ove izložbe.

I tako se je taj mali krug zagrebačkih Hrvatica, povećan sa lijepim brojem naših marljivih učenjaka, a pod vodstvom časnog predsjednika profesora Dr. Klaića, dao na veliki posao, da u ovo kratko vrijeme sabere barem jedan dio naših kulturno-historijskih

dragocjenosti i vrijednota i uredi ovu izložbu.

Ima u našem Zagrebu još vrlo mnogo takovih predmeta od velike vrijednosti, toliko — da ih ne bi mogli smjestiti ni u 10 ovakovih prostorija.

Pa i ovo što je sabrano moralo se razdijeliti na uštrb cjelovitosti na više mjesta. Jedan dio izložbe nalazi se evo ovdje, drugi u Akademiji, Sveučilišnoj knjižnici, Učiteljskom domu te u foayeru kazališta.

Pod vještom upravom prof. Ljube Babića i velikim njegovim marom, te velikom marljivošću njegovih glavnih suradnika, po prvi puta sabrane su ove starine i dokazi našeg napretka u jedan skup — pristupačan svakomu — da budu svjedok naše časne prošlosti i napretka, a na ponos cijelog hrvatskog naroda.

Zanimanje za tu izložbu je veliko i sveopće, pa i sama Njihova Veličanstva kralj i kraljica opetovano izrazila su želju, da dodju u Zagreb, da posjete ovu našu izložbu.

Dužnost mi je, da se u ime grada Zagreba najtoplije zahvalim marljivom izvršnom odboru i svima, koji su pripomogli oko sastava ove izložbe — za koju sam uvjeren, da će u kronici grada Zagreba biti epohalna.

Proglašujem kulturno-historijsku izložbu grada Zagreba otvorenom.

Nakon svršena govora preuze ulogu tumača g. Laszowski, dok je konzulima stranih država bio tumačem dr. Srkulj. Nakon što su uzvanici pregledali gornje i donje prostorije Umjetničkog paviljona odveo je gospodu g. načelnik najprije u palaču Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, gdje je go-

ste pozdravio ravnatelj muzeja prof. dr. Hoffeler, koji je ujedno bio i tumačem.

Iz Jugoslavenske Akademije odveo je goste g. načelnik najprije u Sveučilišnu knjižnicu, gdje je ravnatelj dr. Fancev pokazao i protumačio rukopise i knjige, a odanle su otišli gosti u muzej Učiteljskoga Doma.

G. gradonačelnik bio je pozdravljen sa strane potpredsjednika Hrvatskog učiteljskog društva koji je u vrlo lijepom govoru istaknuo važnost ovoga dana kao i u kratkim potezima ocrtao rad hrvatskog učiteljstva za kulturno-prosvjetni procvat grada Zagreba. Na tim riječima zahvalio se gradonačelnik g. Heinzel te ujedno otvorio i izložbu. G. gradonačelnik zadržao se je vrlo dugo u sobi, gdje su izloženi radovi crtanja i narodnog veziva, koje je u raznim nijansama naše narodne ornamentike vrlo ukusno i upravo umjetnički bilo razvrstano. Razgledavši cijelu izložbu praćen učiteljstvom i prijateljima naše pučke prosvjete oprostio se gradonačelnik od priredjivača otišavši vrlo zadovoljan sa radovima naših mališana koji sa ponosom mogu reći da su za kulturno historijsku izložbu grada Zagreba dali sve što su naučili od svojih vrijednih učitelja i učiteljica i time poljepšali ovu izložbu.

Zanimanje za izložbu nije ograničeno samo na Zagreb; za nj se zanima cijeli hrvatski svijet a i braća Crnogorci, koji su sa Cetinja posebnim telegramom pozdravili izložbu i čestitali načelniku.

*

Svečanosti spojene sa otvorenjem izložbe grada Zagreba, dostojno su zaključene predstavom u narodnom kazalištu, koje je bilo dupkom puno rodoljubnoga općinstva.

Poslije Albinijeve uverture »Kralj Tomislav«, koju je lijepo izveo kazališni orkestar pod ravnanjem g. Konjovića, održao je prof. dr. Nikola A n d r i ć prigodno slovo o povijesti našega Zagreba i naše kulture, istaknuvši, da se za tri dana slavi i 30-godišnjica opstanka sadanje kazališne zgrade.

Nakon predavanja g. dra. Andrića krenula je publika u foyer, da vidi ovdje aranžiranu izložbu hrvatskoga teatra, koja je takodjer vrlo uspjela, jer nam u velikom mnoštvu slika umjetnika starih kazališnih cedulja, originalnih rukopisa i partitura, te raznih dokumenata gotovo zorno predočuje skoro stotinu godina hrvatskoga kazališta. Naročito će posjetnike starijih naraštaja, koji se još sjećaju »patetičke« glume i talijanskih opernih pjevača, ova izložba ugodno iznenaditi i oživiti u njima uspomene na nekadanje lijepe dane. Poseban odio predstavlja radnu sobu skladatelja Zajca a na protivnoj strani su izloženi kostimi gdje Ternine, što ih je imala u Wagnerijanskim operama te ih darovala kazalištu.

Kazališna večer ispunjena je pjevanjem najefektnijih slika iz »Zrinskoga« te »Porina« te prikazivanjem Ogrizovićeve prigodnice »Van s njima«. I pjevači i glumci su se trsili, da i onako razdragano raspoloženje slušateljstva dignu do još većega oduševljenja, koje si je tečajem večeri davalo obilno izražaja.

II.

Nešto o prošlosti Zagreba.

Izložba je otvorena, a mi ćemo naše čitatelje provesti njome, da svoja opažanja i svoje misli nadovežemo na ono, što nam ukusni katalog s lijepim slikama veli. Da li su naša opažanja ispravna, zgodna ili nezgodna, prepuštamo čitateljima. No prije nego što predjemo na samo prikazivanje, moramo nešto reći i o prošlosti grada Zagreba.

Zagreb prije dolaska Hrvata.

Šta, zar je Zagreb bio već i prije dolaska Hrvata?

Polako, polako prijatelji, dajte da izgovorimo!

Jest, Zagreb je bio i prije dolaska Hrvata, ali kako se zvao, toga ne znamo. No Zagreb seže daleko daleko u danima prije rodjenja Kristova. Kako daleko ne znamo. Samo znamo, da su u Zagrebu nadjeni predmeti iz kamenoga, brončanoga i željeznoga doba, da je Zagreb i najuža okolina njegova spadala pod rimski grad Adantoniju, koja je bila onkraj Save kod ubavoga seoca Ščitarjeva. Andantonci imali su i ovdje u Zagrebu svoje zaseoke, a jedan od većih i napučenijih bijaše i Vlaška ulica, koja je po svojem romanskom žiteljstvu dobila ime. »Vlah« naime znači čovjek, koji govori romanskim jezikom, a to znači i njemačko »Welsch«. Romani su i Rumunji. Budući da su Rumunji bili grčkoistočne vjere, to se polagano ime Vlah prenijelo i na sve one ljude u stranama našim, koji su grčkoistočne vjere. Tako su se medjutim i

oni sami nazivali, kako to u našim ispravama čitamo.

Kad se prvi put spominje Zagreb?

Ime Zagreb se prvi puta u jednom pismenom suvremenom dokumentu spominje u diplomi ili ispravi ostragonskoga nadbiskupa Felicijana 26. travnja 1134. Ta se isprava nalazi u vitrini br. 3. Nadbiskup Felicijan dosudjuje naime u toj ispravi šumu u Dubravi biskupiji zagrebačkoj, jer je tu šumu biskupiji darovao ugarski kralj Ladislav, kad je godine 1093. osnovao u Zagrebu biskupiju. Povelju ili diplomu, kojom je kralj Ladislav snovao u Zagrebu biskupiju, nemamo, izgubila se. No jer nadbiskup Felicijan pripovijeda to utemeljenje u svojoj povelji, to se ta povelja smatra zakladnicom mjesto originala. Isprava se čuva u arhivu zagrebačke nadbiskupije.

Po toj Felicijanovoj povelji vidimo, da se Zagreb u povijesti u istinu prvi put spominje g. 1093.

Kako je iz Zagreba postao Zagreb.

Pod imenom Zagreb misli se u to vrijeme na Kaptol. To je Zagreb. No osim Zagreba, koji je morao biti već jedno kulturno sjedište, jer se biskupija ne osniva u pustom, zapuštenom kraju, bio je sigurno naseljen grad na brdu onkraj Medveščaka, a i Vlaška ulica. Brdo Gradec podigao je kralj Bela III. (hrvatski, ugarski je IV., jer su Madžari prije unije g. 1102. imali već jednoga Belu) na kr. i sl. grad 16. studenoga 1242. u Virovitici, o čemu malo dalje. Od onda smo imali dva

samoupravna tijela: Zagreb t. j. Kaptol i grad na brdu Gradcu. Gradac se zove mjesto, koje je ogradjeno. Nijemci ga zovu Graz ili Gräz. U Belinoj povelji veli se za brdo Gradec latinski »g r e c e n s i s«. U hrvatskom bi taj »grecensis« glasio »grečki«. No to je našem Šenoi malo »špajsno« bilo, pa ga je nazvao grički, a odatle Grič. Tako se Grič po Šenoi kod nas udomaćio.

Uz kr. slobodnu općinu na brdu Gradcu i uz Zagreb imamo još jednu posebnu općinu, koja je birala svoje suce, a to je Vlaška ulica (Vicus Latinorum). Tako smo na teritoriju današnjega grada Zagreba bile tri zasebne općine. Te su se općine carskom naredbom 15. svibnja 1850. sjedinile u jedno upravno tijelo — Zagreb.

Eto tako vam je iz Zagreba nastao Zagreb.

Zagreb nije bio glavni grad Hrvatske sve do g. 1557., kad ga hrvatski sabor kao »glavni grad i metropolu Hrvatske i Slavonije« preporuča kralju Ferdinandu I., da mu pomogne podići utvrde za obranu njegovu. Odonda je Zagreb glavni grad Hrvata. Prije je jedno vrijeme vrijedio kao glavni grad »Sclavoniae« Bihać na Uni, kako se to potkraj 15. stoljeća izrijekom spominje.

Zlatna bula.

Spomenuli smo, da je kralj Bela III. na 16. studenoga 1242. zlatnom bulom učinio općinu na brdu Gradcu kr. i slob. gradom.

Bela ju je providio sa svojim potpisom i pečatom, koji je stavljen u zlato, zato se zove »zlatna bula«.

Danas se čuva u gradskom arhivu.

Ići u Rim, a ne vidjeti pape znači, da uopće nisi bio u Rimu. Doći u Zagreb, a ne vidjeti kulturno-historijsku izložbu grada Zagreba, reći će, da nisi bio u Zagrebu. Posjetiti izložbu, a ne vidjeti zlatne bule grada Zagreba je toliko, kao da nisi vidio temeljni kamen grada Zagreba.

O što će mi vidjeti zlatne bule, kad je ne razumijem?

Imate pravo! A da i taj prigovor otpadne, donosimo u prijevodu gosp. Laszowskoga zlatnu bulu. Neka je pročita svaki Hrvat, da zna, kako mu je metropola osnovana. Neka je pročita svaki Zagrepčanin, da zna, na kakvim je temeljima sazdana domaja njegova, srce Hrvatstva i srž naroda hrvatskoga. Bulu izdaje u ime sv. Trojice kralj Bela, treći toga imena kao kralj hrvatski, a glasi ovako:

U ime svetoga Trojstva i nerazdijeljivoga jedinstva. Amen. Bela milošću Boga Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Rame, Srbije, Galicije, Lodomerije i Kumanije kralj za uvijeke. Uzvišenost kraljevska zahtijeva, i visočanstvo duguje časti, da toliko više uživa u mnoštvu naroda, koliko ovo ugledom nadvisuje. Odatle slijedi, da toli sadašnjima, koli budućima ovime očitujemo, da, kad se je našoj volji svidilo, da u Zagrebu, na brdu Gracu uredimo slobodnu varoš, i onamo prizvati goste, i onaj dio kraljevstva utvrditi i učvrstiti za sigurnost granice i druge pogodnosti, pošto

smo se posavjetovali s dragim i vjernim našim Dionizom, banom cijele Slavonije i s drugim prvacima kraljevstva, koji su ovu našu nakanu i volju jednodušno odobrili, izveli smo našu nakanu, dozvoljujući, da na spomenutom brdu bude varoš, pridolaze gostovi, imadu zemlje i posjede, preimućtva i slobode od nas doznačene i niže popisane drže i nepovrijedjeno čuvaju. Preimućtva dakle i slobode gradjana na rečenom brdu stanujućih i sabranih, koje su oni medjusobno uredili, a mi ih odobrili, jesu slijedeće: ako bi isti gosti u opsegu Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije bili orobljeni od razbojnika ili od inih zločinaca, dužan je gospodar zemlje, u kojoj su orobljeni, pošto se po sudu dobrih ljudi i prisegom sugradjana procijeni količina novca, ili oteto povratiti ili zločinca označiti. Zatim nijesu dužni ni na kojem mjestu u granicama kraljevskim plaćati daće. Zatim, kojigod gradjanin drugoga gradjanina pogrdi psovkama, pogrdama ili psinama, te ako zbog toga bude osudjen, neka plati uvrijedjenomu deset pensa, u općinske troškove 100 denara; koji, ako se iza trokratnoga ispravljanja ne poboljša, pošto mu se sve stvari općinskom priklope, neka se kao nepoštenjak sramotno iz varoši protjera. Ako bi takodjer tko drugomu dao ćušku, ili ga zlobno za vlasi vukao, neka trpi istu kaznu. Ako bi tko koga nožićem, mačem, kopljem ili strjelicom ili kojim takovim načinom koga ranio, a ranjeni se oporavi bez štete na udima, neka plati liječnika ranjenikova, a ranjenome neka plati pet pensa, a pet u varoške svrhe. Bude li pako osakaćen na kojemu od uda, ima

platiti liječnika ranjenikova, i ranjenome deset maraka i za varoške potrebe deset pensa. Ako pako umre, imadu dva dijela njegova imetka pripasti roditeljima ubijenoga, treći dio varoši. Bude li pako ulovljen, ima se po običaju kazniti; osim ako je tko koga ubio u igri bez zle nakane, u ovom bo slučaju neka usmrtitelj dade u ime odštete sto pensa rodjacima ubijenoga, dvadeset pako penza za općinske svrhe, ako mu imetak ne bi bio dovoljan, neka se prepusti presudi gradjana. Ako bi pako tko od stranaca, ulazeći u varoš, budi na cesti, budi u kući ili na trgu slično, kako gore zabilježeno, počinio, neka mu sudi sudac varoši i osudjen neka trpi iste kazne. Ako bi pako tko od stanovnika varoši, ili stranac bio ulovljen u kradji ili razbojstvu unutar medja varoških, neka se po gradskom sucu kazni. Zatim, ako bi koji stranac, kojega iz varoši hotio pozvati na sud zbog novca ili nanesene nepravde, neka ga kod suca tuži; i ni koja parnica ne smije suditi na dvoboj, već se ima dovršiti po svjedocima i prisezi, bila ona sa strancima ili domaćima. Svjedoci pako imadu se uzeti takova preimućtva, slobode, koje su ovi na isti način bilo da nadje stranac kod stanovnika, ili stanovnik kod stranaca konja ili vola, ili neke ukradjene stvari, uvijeke se imadu postaviti svjedoci, kako smo gore spomenuli. Zatim gradjani spomenute varoši ili kmetovi po selima, koja ovoj pripadaju, koja su blizu teritorija iste varoši, nijesu dužni stajati na sudu i koga osim varoškoga suca; pak ako bi sudac bio sumnjiv, i tužitelj bi ustvrdio zakoniti otklon, to, pošto se sazovu sve starješine varoši pod pred-

sjedanjem samoga suca, neka se riješi stvar, o kojih presudi, ako bi se još sumnjalo, i nezadovoljan ih tužitelj izazvao pred kralja, ima sam sudac za sve ostale ići do kralja. Na isti način, kad bi zbog koje mu drago parnice tkogod gradskoga suca i gradjane, ili same gradjane pozvao pred kralja, nije dužan poći drugi van sam gradski sudac. I ako bi tko kojega gradjanina ili gradjana, ne tražeći prije pravicu od gradskoga suca, izazvao pred kralja, za onoga ili one dužan je poći sudac, i njemu će izazivač namiriti izdatke, za to, što je prezrevši ugled kraljevske povlastice, koju je poznavao, ne potraživši gradskoga suca, ovoga uzalud trudio poslovima i troškovima. Gradjani pako neka imadu slobodnu vlast izabrati varoškoga suca odakle hoće, koji se ima nama predložiti, i svake ga godine izmijeniti po sudu svoje volje. Zatim, ako bi tko iz varoši umro bez nasljednika, neka ima slobodnu volju svoje pokretnine raspoložiti komu hoće. Nekretnine kao kuće, dvor, vinograde, zemlje i zgrade, posavjetovavši se sa svojim sugradjanima neka ostavi svojoj ženi ili komu od rodjaka svojih, nu tako ove ni po njemu, ni po ženi ni po rodjacima ne mogu otudjiti vlasti varoškoj niti izuzeti ili otkinuti. Zatim umre li tko bez oporuke, a ne bude imao ni sinova ni žene ni rodjaka, imadu se dva dijela njegova imetka po povjerljivim muževima, za to po vijeću gradjana odredjenima podijeliti siromasima i crkvi iste varoši, treći pako dio neka se pridrži u korist varoši. Onda odredjujemo, da se u istoj varoši obdržava svečani sajam na dva dana u sedmici, najme u ponedjeljak i četvrtak a osim toga dnevno dnevni sajam. Općina pako gorespomenute varoši, obvezana je nama na slijedeće službe: Kad bude kralj ugarski hotio povesti vojsku u primorske strane ili u Korušku ili Austriju, dužni su rečeni gradjani poslati deset vojnika opremljenih vojničkim oružjem. Osim toga dužni su dati kralju, kad se zbude, da on amo podje, za objed dvanajst volova, tisuću kruhova, četiri bačve vina. Hercegu pako cijele Slavonije, ako je od kraljevske djece, dužni su polovinu rečenoga dati. Banu pako, koji bude, ali ne podbanu, nisu dužni ništa drugo plaćati, nego na početku njegova banovanja: jednoga vola, sto kruhova, bačvu vina, jednom dok god bude banom; zapravo od svih ovih služba biti će pet godina slobodni i prosti, nakon izminula petgodišta budu obvezani na plaćanje. Nadalje, isti su gradjani dobrovoljno na se uzeli, da vlastitim troškovima rečeno brdo Gradec veoma čvrstim zidom utvrde. Za uzdržavanje pako gostova, koji stanuju na rečenom brdu, dali smo zemlju oko toga brda Graca, koju smo istim gostima po našem dragom i vjernom Dioinzu banu cijele Slavonije, pod izvjesnim i razlučenim medjama uručili, da ju za uvjeke posjeduju, koje zemlje medje ovako teku: Prva je medja na luci Save koja se zove Kraljev prijevoz do velike ceste, i po njoj se stere do potoka, koji se zove Zysca, koji potok prelazi preko mosta; onda po istoj cesti pruža se prema sjeveru, prelazeći vodu, koja se zove Mlaka i dolazi na briježuljak, uz koji je zemljani mejaš, koji dijeli zemlju kraljevskih pučana istočne strane, zatim prelazeći manju Mlaku dolazi na veliku cestu, koja se općenito zove Eteven,

po kojoj dolazi do potoka Cirkvenica, tamo je most, odovuda gore istim potokom uz brdo Griac polazi ravno medjom prema sjeveru, sežući do izvora, koji se zove Kubulkut, uz koji je zemljani mejaš, od kojega gore uz potok Cirkvenić prema sjeveru dolazi do potočića, koji se zove Sopotnika, odovuda prelazeći brdašce pada u neku dolinu, kojom prelazi k potočiću, koji se zove Lomski potok, zatim se uspinje k medji zagrebačkoga kaptola, druga je gostova gradečkih. Treća sinovca Dobća od po imenu Medvednica, prema zapadu i dolazi k medji sinova Mikule, koja se zove Plešivica, do koje je zemljani mejaš, zatim prelazi od vrhunca istoga brda prema južnoj strani uz medje k kestenovom drvu, do koje je križ, i uz ovu je zemljani mejaš; zatim silazi do glave vrela, koje se zove Čičerja, koje vrelo dijeli zemlju Andrije od zemlje prije spomenute, i tako silazeći po njemu skreće ponešto prema zapadu k brdu, i ondje je drvo kestenovo označeno križem, do kojega je zemljani mejaš, zatim na vrh ovoga brda polazi prema jugu dijeleći zemlju zagrebačkoga kaptola; zatim na okrug prema zapadu nešto skreće i ondje prelazi potočić, koji se zove Neznić potok i odonud penjući se gore od zemlje Andrijine po dolini k vršku jednoga brda, tamo je medja, odavde slijedeći po starim mejašima zemlju Gremlu silazi k drvu, koje se zove javor, i tamo je medjaš, i pada k cesti, koja polazi iz sela Gremle, zatim po istoj prema jugu polazi do polja k zemljanom mejašu, odonud nešto skreće na lijevo po cesti i dolazi do močvara, koje se zovu Mlaka, tamo je medja do iste Mlake; s lijeve strane polazi do orahova drva,

tamo je mejaš, onda u bazgu, pod kojim je mejaš zemljani, otuda po mejašima ide i pada na rijeku Savu, odavde spušta se na prvotni mejaš i tako dovršava. Da dakle ova naša rečena odredba i sloboda rečenih gostova čvrsta i nepovrijedjena ustraja, ovu smo im povlasticu podijelili jakošću zlatnoga našega pečata potvrdjujući ju vječnom. Dano kod Verevca kroz ruke meštra Benedikta prepošta stolnobiogradskoga, dvora našega kancelara, izabranoga nadbiskupa kaločkog za vrijeme Bartola pečuhskoga, Kleta jegarskoga, Stjepana zagrebačkoga, Bartola (nitranskoga), Blaža čanadskoga, Benedikta varadinskoga i predloženoga gjurskoga, Stjepana vackoga i predloženoga za nadbiskupa ostrogonskoga, biskupa, koji su upravljali crkvama za vrijeme dragoga našega rodjaka Ivana Angela, gospodara Srijema i župana bačkoga, Ladislava palatina, Mateja meštra tavernika i župana šopronskoga, Rolanda stolnika i župana nitranskoga, Mavricija meštra peharnika, Stjepana meštra konjušara, Arnolda župana simeškoga, Pavla, župana stolnobiogradskoga, koji su obnašali poglavarstva i županske časti.

Godine od utjelovljenja Gospodnjeva tisuću dvijesta četrdeset i druge, šesnaestog kalenda decembra, kraljevstva našega godine osme.

III.

Predvorje Umjetničkog paviljona.

Glavni dio izložbe je smješten u Umjetničkom paviljonu i to u gornjim i donjim prostorijama. Katalog rasporedjuje izložbene

gornje prostorije ovako: 1. Predvorje; 2. Tribuna; 3. Balkon; 4. Gradjansko odjeljenje; 5. Seljačko odjeljenje; 6. Velikaško odjeljenje i 7. Crkveno odjeljenje. Držimo se kataloga.

Udjimo u predvorje. Odmah na ulazu udaraju u oči dvije prekrasne renesansne klupe, vlasništvo grofinje Marije Drašković. Što li bi one pričat znale? Ali nemamo kad da ih pitamo, pa se okrenimo lijevo gdje je vitrina iz prve polovice 19. vijeka; vlasnik joj je Hinterhober. Više od vitrine same zanima nas sadržaj njezin Ne ćete naći čaša, svjetnjaka, tanjura iz Sevresa ili alt Wien, nego nešto, što je solidnije i trajnije, to su djela, koja se odnose na Zagreb. Tu imadete zastupana imena Klaić, Vrbanić, Mazzura, Utiešenović-Ostrožinski, Barlé, Deželić, Hudovski, Szabo, Matasović, Hirc, Gurlitt i razne vodiće u hrvatskom, njemačkom i francuskom jeziku.

U predvorju se smjestilo pet svetačkih kipova iz baroknoga doba, koji su nekada krasili župnu crkvu sv. Marka. Onaj do ulaza desno kao da vam pruža ruku dobrodošlicu. Osim ove mirotvorne reminiscence štimung je u predvorju ratoboran. Eno nad blagajnom »Ulazak grofa Albrechta Nugenta« sa slobodnjacima i topolovačkim serežanima u Zagreb na 18. listopada 1842. prigodom instalacije bana Hallera. Litografija C. Goebela. Slika je puna života oduševljenja i ratobornosti. Sjeća malo na 29. listopada 1918. na Markovom trgu. Desno od vratiju su dvije kolorirane ratne slike: Logor hrvatskih vojnika u Beču mjeseca listopada 1848. i slika serežana. Iznad renesansne klupe portret Ivana Gussicha, vlasnika i pukovnika jedne kirasirske regimente, koji je pao za tridesetgodišnjega rata u bitci kod Ljegnice u Sleskoj (1634.). Lice sasvim wallensteinsko, kao da nije bio na hrvatskoj granici. Još jedan portret porodice Gussich i to paža carice Margarete Terezije, žene Leopolda I. Josipa Ferdinanda Gussicha (1680.). Obje su slike kopije starijih slika, vlasništvo baruna Gussicha, gradskoga senatora.

IV.

TRIBUNA.

Priče o postanku Zagreba.

Iz predvorja ulazimo u Tribunu. Zdesna slijeva po jedna priča o postanku grada Zagreba, a napisana po Terezi Pleše. Legende su uokvirene u starim baroknim oltarnim okvirima. Jednu je legendu zabilježio Krčelić, drugu Tkalčić, a pripovijedaju o čudotvornoj moći zagrebačkoga vrela, po kojem je Zagreb dobio ime. Obje pripovijesti vele ovo: Ali ne, radije ću vam ih priopćiti, kako su napisane, kajkavske jedna i druga, jedna u starom, druga u novom pravopisu.

Delajuchi vu ono vreme Szveti Biskup Kazoti Dominichanov Kloszter pod Gradom szvojem i Sztolnu Czirkvu izdigajuchi, tak sztrassna bila je vnogo Meszecz szussa, da Zdenczi vszi preszechnuli jessu bili i potrebne sivlenju vode, nigde zvan potoka ni bilo, i ove, malo. Koja iszta zbog nezdravla szvoga, haszniti lyucztvu ni mogla. Szveti Biszkup hotejuchi lyucztvu pomochi, k Bogu jesze obernul, i pomolitve dan nekulikeh, obchinszku zaidnich Proczessin, izpelyal, i pod szvoj

Grad iduchi, z molitvum nekuliko zemlye odkopal i voda taki possla, na veki vechni Zagreba zdenecz, ar v pamet je vzeto, vu szusse vechputi pripechene, da ov iszti Zdenecz, nigdar josche ni preszechnul. Dapache doktam duguvanye ovo bolye znano je bilo, bila je pobosnost pri ovom Zdenczu velika, i Kip onde Szvetoga Augusztina akoprem vre jesze doszel; ar vu mnogeh betegeh, navlasztito vu Zimliczah hasznovita bila je ovoga Zdencza voda, koja ni szamo — **Zagebczem** je hasznila neg i vu druge domovine Orszage, Meszta je nossena, za oszebvjno Vrachtvo betegov. Zdenec ov, nekoj Zdenecz Biskupov nekoj **Zagreb,** kakti vu kojem Vode vszigdar bi bilo **zagrabiti,** ozvali jeszu. Zato koj Varosz ov od Zdenca ovoga imenovan hote, dalko odisli szu, ar pred Zdenczem u Varosz bil je **Zagrebechki.**

Druga legenda glasi:

Na tom istom mestu gde je sad naš beli **Zagreb,** bila je negda velika puščina. Pripetilo se je da je onoga leta bila strašna suša, tak da vodé na daleko dobiti ni moći bilo i ove malo. Jenput je čez taj lepi al žalosni kraj prejahal ban ze svojom vojskom. I kak su tak prehajali izmučeni i žedni a sunce tak jako prigrejalo bilo, štel je ban poginuti z vojskom — tak strašno su žedni bili. Najenkrat se je ban nekaj zmislil zabil mač v zemlju i znje je mam šiknul zviranjek žive vode.

I onda je ban zakričal: »**Zagrebite**«.

Od toga je veli se i dobil naš lepi i beli **Zagreb** ime.

Tak se pripoveda.«

Zastava grada Zagreba i vitrine oko nje.

Kad ste prošli kroz vrata u Tribun zagrabivši dobrano iz žive vode osnutka našega grada, pozdravlja vas u sredini Tribune mala c r v e n a zastava grada Zagreba iz doba kralja Karla III., oca Marije Terezije. Po njoj izgleda, da su Zagrepčani već u ono vrijeme bili komunisti, pa su je, da ne dodju pod PP obznanu, pravodobno zamijenili sa plavom. Oko nje su smještene četiri vitrine, od kojih je najznatnija prva, koja čuva naše najveće blago, zlatnu bulu Bele III. (IV.).

Vitrina II. sadržaje: statut grada Zagreba iz XV. vijeka, pisan na pergameni, diplomu kralja Maksimilijana od 11. VIII. 1569., kojom se gradu Zagrebu podijeljuje sajam na dan 8. rujna, popis kuća i žitelja zagrebačkih te njihovih daća iz godina 1467.—1468., statut grada Zagreba iz godine 1609. potvrdjen po kralju Matiji II., računi tridesetnice zagrebačke 1544.—1558. — Ti su računi za trgovački život Zagreba vrlo važni, jer nabrajaju sve predmete, koji se uvoze i izvoze.

Miklauš Zrinjski rješava jedno filološko pitanje.

Vitrina III. sadržaje zanimljive račune zagrebačke gradske ciglane 1557., zagrebačke gradske isprave iz godine 1387. i 1527., sudbeni zapisnik grada Zagreba 1563.—1566., hrvatsko pismo kneza Nikole Zrinskog (sigetskog junaka) od 13. VI. 1558. knezu Mateju. Naši su se filolozi pravdali, kako se piše ime

te naše stare porodice, da li Zrinski ili Zrinjski. To pitanje rješava sam Miklauš jer se potpisuje Zrijnski, prama štokavskome Zrinjski. Dalje imate gradske zapisnike iz godina 1616.—1742. o obnovi magistrata, zatim artikule (zakone) koje je prepisao Stjepan Lodomer, kojima se Zagreb služio kao svojim pravom. Polovica XVI. vijeka.

Vitrina IV. je crkvena. Najvažnija je pomenuta isprava ostrogonskoga biskupa Felicijana.

Zanimljiv je statut zagrebačkog Kaptola od godine 1334. Napisao ga Ivan arhidjakon Gorički. To je tzv. album capitulare.

Jednako je zanimljiv i rukopis Pavla Horvata (1739.—1386.), jednoga od vodje Hrvata proti kraljicama Mariji i Jelisavi.

Osim računa o gradnji utvrda oko stolne crkve u Zagrebu 1515., nalazi se u toj vitrini i bula pape Pija X. od 20. I. 1911., kojom se dr. Ante Bauer imenuje nadbiskupom pesinuntskim i budućim nadbiskupom zagrebačkim.

Prve vijesti g. 1848.

Vratimo se natrag prema izlazu i počnimo s lijeva na desno, dok se opet ne vratimo na izlaz. Tu nam zapinje oko na crtež Ivana Zaschea, koji prikazuje instalaciju baruna Šokčevića za bana hrvatskoga u dvorani današnje gradske vijećnice na 15. travnja 1861. Kad smo kod banova spomenimo odmah i dvije litografije, koje prikazuju ulaz bana Jelačića u Zagreb 4. lipnja 1848., pa bana Ivana

Mažuranića i Petra Zrinskoga po bakrorezu I. Hoffmanna u Nürnbergu, Bana Jelačića imamo još u litografiji i na odru (umro 19. V. 1859.).

Na toj strani i osmrtnica srpanjskih žrtava 1. kolovoza 1845.« Nemojte je mimoići, a još manje »Manifest naroda Hrvatsko-Slavenskoga« i »Zahtjevanja naroda u narodnoj po upravljajućem odboru sazvanoj skupštini trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske, Slovenije u glavni grad Zagreb, u Narodni Dom dana 25. ožujka g. 1848. deržanoj, jednodušno zaključen i po jednom izaslatom veličanstvenom odboru ovih kraljevina kraljevskom prestolu za potvrdjenje podnesena«.

Svakako pogledajte ovdje vitrinu VI., ne toliko radi »Saborskih zapisnika od g. 1790.« dalje, koji prikazuju tešku borbu Hrvata radi madjarskih presizanja, nego radi hrvatsko-ugarske nagode od g. 1868., koja je otvorena baš na onoj strani, gdje je prilijepljena »krpica« glasovitoga § 66., koji se odnosi na Rijeku

Izbačeni kipovi

Na ulazu iz Tribune u velikašku dvoranu ponizno vas pozdravljaju dva prekrasna kamena kipa, jedan sv. Atanasa, a drugi sv. Ivana Zlatoustog. Prvi je iz XVII., drugi iz XVIII. vijeka. Ne znaš, čemu bi se više divio, izražaju u licu, vanredno lijepo faltovanoj kazuli ili onim prefinim čipkama na njoj. Prije potresa su bile u prvostolnoj crkvi, a poslije — poslije ih je Bollé i družina poslala na ladanje u Sv. Nedjelju. Iz Sv. Nedjelje prevezeni su

opet u Zagreb, na mjesto, gdje su kameni svjedoci ljudi još kamenitijega srca. Dok se ta dva divna spomenika vanredno dobro sačuvana, nastradali su kameni kipovi sv. Ladislava, sv. Petra, sv. Stjepana, Isusa sa jabukom i šest apostola, svi iz XVII. vijeka, nastradali su od kiše i snijega, koji ih je bio, kad su na portalu stare crkve čuvali ulaz u crkvu.

Prvi plan grada Zagreba.

Već na ulazu u Tribunu upozoruju na sebe dva velika, u bojama izradjena nacrta — jedan je izmedju velikaške sobe i balkona, drugi izmedju gi izmedju balkona i gradjanske sobe, koja prikazuje »Slobodni varoš na brdu Gradec« i »Kaptolsku varoš Zagreb s Opatovinom«. Izradjeni su po najstarijem nacrtu, što ga uopće imamo, a ti su iz g. 1547. Originali se nalaze u bivšem dvorskom arhivu u Beču, a fotografije u izložbi na balkonu. Po tim fotografijama izradio je ove planove za izložbu Ernest Tomašić.

»Nos Leopoldus«.

U vitrini VIII. obznajuju »Nos Leopoldus Dei Gratia electus etc.« u vrlo lijepo izradjenoj diplomi, da zagrebačku akademiju podižu na sveučilište. To je izdano godine Gospodnje 1667., a na dan 23. rujna. No sveučilište je ipak otvoreno istom dvije stotine godina kasnije g. 1874. Spomenicu o tom vidite u vi-

trini, kao što i adresu jugoslavenske omladine hrvatskom saboru radi osnutka sveučilišta g. 1866. A pošto nije g. 1670., dakle uoči Zrinsko-Frankopanske katastrofe, otvoreno hrvatsko sveučilište? — Intrigue!

Najvažniji sabori.

Dobra je namisao bila, da se za Tribunu priredjene bile dvije ploče s godinama i sadržajem najznatnijih hrvatskih sabora od godine 1273.—1918. Zamisao je to prof. Klaića, koji je i tekst s godinama priredio: arhitektonsku osnovu je dao arh. Stj. Hribar, pismo je Olge Höcker, a izveli su sve Bubanj i Teider.

Od godine spominjemo:

1557. u kojoj hrvatski sabor prvi puta zove grad Zagreb: **glavni grad ili metropola kraljevstva hrvatskoga.**

1629. daje hrvatski sabor hrvatskim jezikom pisane sloboštine Vlasima;

1753. raspravlja sabor prvi redoviti proračun

1878. traži sjedinjenje Bosne i Hercegovine, što nam još ni danas naša draga braća ne mogu oprostiti, premda bi se morali postaviti na načelo narodnoga jedinstva, ali to u ovom slučaju ne vrijedi, jer braća — ne hoće — nego imaju velika posebna privilegija u državi SHS.;

1918. otkazuje sabor hrvatski ljubav Madjarima i Austriji. Ispod natpisnih ploča nalaze se odlivi ulomaka ciborija (pluteja) devetoga i desetoga vijeka, nadjenih u groblju kod Knina, na kojima se spominje Držislav.

»Plemenita braća iz Turova polja«.

Prije nego što ćemo pozdraviti naše preporoditelje i mezimče zagrebačko Augusta Šenou, zagledajmo još u vitrine IX., X., XI. i XII., koje su na zapadnoj strani Tribune. Vitrina IX. je plemenite braće turopoljske. Oni su se ovamo smjestili, samo su komešov stolac postavili u velikašku sobu, kamo je dospio zato, što je on po komeškoj časti svojoj bio član velikaške kuće. Turopoljci nisu plemenitaši po milosti kojega kralja, kao braća njihova kalnički šljivari; oni sa pravi pravcati plemići po plemenskom pravu svojem, a ne po milosti kraljevoj, premda im je kralj brat. To im potvrdjuje ban hrvatski Stjepan 1249. To ih dabome nije smetalo, da primu od kralja Bele III. (IV.) g. 1235. posebne privilegije. Original se izgubio, a ovo je autentični prijepis. Grb plemenitoj općini dao je kralj Karlo III.

Vitrina X. sadržaje dvije knjige matice krštenih u župi sv. Marka od 1653.—1695. i od 1695.—1710. Premalen nam je prostor, da iznesemo bar neka imena prepoštovanih novo rodjenih purgara i purgarica na Gričkim Goricama. Ta vitrina sadržaje i povelju kraljice Marije Terezije od 17. srpnja g. 1759., kojim podjeljuje zagrebačkoj županiji grb. Otac njezin je podjelio grb plemenitoj općini Turopolja (vitrina IX.). I jedna i druga diploma imadu lijepo izradjen grb, a u svakom se nalazi kao karakteristikon zagrebačko vrelo Manduševac.

Pragmatička sankcija 1712.

Posljednja vitrina XII. imade saborske zapisnike, kojima je otvorena ona stranica, na kojoj se nalazi član 7. saborskoga zaključka od 9. ožujka 1712. Kad je sabor hrvatski pod predsjedanjem grofa Mirka Esterhazija, zagrebačkoga biskupa, s kojim ćemo se još sastati u crkvenom odjeljenju, protegnuo pravo nasljedstva i na žensku lozu kuće Habsburg. To je tzv. hrvatska pragmatička sankcija. — Dalje se u toj vitrini nalazi knjiga začasnih gradjana zagrebačkih i Matica velikaša virilista hrvatskoga sabora i vjerodajno pismo zagrebačke kr. akademije od 2. lipnja 1848. dru. Ljudevitu Gaju, da je kao akademski poklisar zastupa u saboru »s neograničenom vlasti i bez svake instrukcije«. Toliko je bilo povjerenje u nj.

Zavjet — preporoditeljima našim.

Od slika se nalazi u tribuni slika hrvatskoga historičara i medju nama rečeno malogа pamfletiste Baltazara Adama Krčelića (1715.—1778.), kanonika zagrebačkoga, koji je uzalud uzdisao za biskupskom mitrom, pa slika biskupa Maksimilijana Vrhovca (1752. do 1811.), koga je tako simpatično prikazao u pjesmi August Šenoa, koji nam se u Tribuni predstavlja u koloriranoj slici kao djak u Pragu i s rukopisom »Na staro ljeto 1880.« Dalje imate u svjetlotisku dr. Antu Starčevića i fotografiju prebendara i historičara grada Zagreba Ivana K. Tkalčića. Kad smo se pribli-

žili političarima onda spomenimo uljenu sliku, krsni list, svjedodžbu i advokatsku diplomu E. Kvaternika. Dabome da Tribuna ne može biti bez Strossmayera (posmrtna maska), dra. Franje Račkoga i Ivana Kukuljevića, sve radovi Rudice Valdeca.

A sada da se k vama obratimo preporoditelji naši, koji danas gledate na plodove djela svoga, i koji nas pitate, da li ćemo nastaviti djelo vaše, borbu za naše narodne pravice, za naš narodni opstanak, kad se iznevjerio brat, u kojega ste svu nadu postavljaji, jer se prometnuo u hegemonistu, premda su već davno prešla vremena krala Agezilaja i diplomate Lysandra.

To nas Zagrepčane pita grof Janko Drašković, Dimitrija Demetar, Vatroslav Lisinski, Ivan Kukuljević, Ivan Mažuranić, Mirko Bogović, dr. Ljudevit Gaj, Stanko Vraz, koji su se svi reprezentirali u litografijama, samo je Stanko Vraz, kao jedini Slovenac medju njima došao u uljenoj slici. Slava njima, a zavjet nama dragi zagrepčani.

A. G. Matoš.

»Dulce in fundo« veli latinska rečenica, pa tako ćemo se i mi evo na koncu pozabaviti s onim, koje je tako zavoljela naša mladja generacija, a koji je toliko volio Zagreb, koliko nitko od nas nije pokazati mogao, jer je živio kao bjegunac u tudjini, a to je A. G. Matoš. Tu imate listak iz notesa, u koji je bilježio nekoliko sati prije svoje rane smrti 16. ožujka 1914., a javlja vam se pjesmom »Domovini iz tudjine« početkom listopada 1894., a ta je tudjina — Beograd, kao da je slutio, kakav će vjetar odanle biti njegov dragi Zagreb. Koliko je volio Zagreb, toliko je volio i čovjeka, koji je krv svoju doprinio na oltar domovine — Eugena Kvaternika, kojemu je spjevao »Epitafij bez Trofeja« i koji je ovdje izložen. Taj Epitafij glasi u versusima :

Tu leži Div
Naš stid i sram
Što bješe kriv
Jer bješe sam.

Taj soko siv
Svog doma plam
I sad još živ
I vodja nam.

U jarku trune poput crkle strvi
On, što nekim bješe Eugen Prvi
Kraljevina i sloboda naša
A kraj njega cvili ljuta rana
Buntovnička, zla, neoplakana
Na surci Bacha, djaka Grabancijaša.

Treba da još spomenemo, ali ne, ne ću da vam i dalje odam, što Tribuna još ima, jer treba sami da dodjete, da sami pregledate, da se sami okrepite, na ponosu predja naših, da se sami napijete iz nepresušnog vrutka — Zagrebachkoga, jer ćete samo onda biti pravi Zagrepci.

V.

BALKON.

I dok je srca, bit će i Kroacije.

Odmah kod vitrine prve, kad ogledamo zlatnu bulu, privlači nam sučelice oko najmanja dvorana dobro osvjetljena, koju katalog zove Balkon. Vidimo neki model, kojega nadvisuje crkva sv. Marka. Mi nemamo blizu grada tako lijepoga gledališta, s kojega bi mogli jednim pogledom obuhvatiti cijeli gornji grad; onda bi istom vidjeli, koliko crkva sv. Marka sa tornjem svojim nadvisuje ostale krovove; takav je lijep pogled na schönbrunske Gloriette ili Kahlenberga na stolnu crkvu sv. Stjepana u Beču, koja upravo dominira nad svim krovovima grada Beča. Na ulazu u ovo odjeljenje pročitajte najprije uokvirenu pjesmu A. G. Matoša na lijevoj strani dovratnika »gnijezdo Sokolova«, a onda desno »Pri sv. Kralju« i zapamtite dobro posljenja tri retka »Pri sv. Kralju«:

»A kip joj veli, Majko, audiant reges

Regnum regno non praescribit leges,

I dok je srca, bit će i Kroacije«.

Model grada Zagreba.

S tim uvjerenjem udji i stani pred model, što ga je odbor baš za našu izložbu dao načiniti. Izradjen je s velikom tehnikom i vrlo velikom pomnjom u Umjetničkoj školi. Za točnost izmjere jamči ravnatelj obrtnog muzeja Gjuro Szabo, koji je svaku kuću, koju je trebalo izmjeriti, sam izmjerio, za one kojih više nema ili su pregradjene, pribavio fotografije, jer je u tom g. Szabo upravo neiscrpljiv. Model je najskuplja stvar, koju je odbor dao načiniti, ali ne žali novaca, trud su drugi imali.

Vi ćete i sami stati pred modelom, makar vam i preporučio, da najprije ogledate desno ili lijevo, on sam privlači. I vi gledate i čudite se crkvi sv. Marka, kod koje su valjda najviše udjela imali Benečani (Mlečani), a blizu je njihova ulica, koja se još prije 100 godina zvala Benetačka. Napose vas zanima portal i toranj, koji je takodjer imao da padne žrtvom nerazumijevanja, ali na sreću nije bilo novaca, da ga se sruši (tu smo brzi na djelu), i da se novi sagradi. Model prikazuje, kakav je bio Zagreb g. 1864., a tada je imao još kuća i preko 100 godina starih.

A zašto ste baš godinu 1864. izabrali?

Evo zašto. U ono su se naime vrijeme t. j. od g. 1862. dalje pojavile prve fotografije Zagreba, snimala se kuća po kuća, te promjerila i unijela u t. zv. manual-katastar, pa je na tom radu nastala prva katastralna mapa grada u 10 listova, koja je sve starije radove (od g. 1851.) nadmašila. G. 1864. načinjen je za

bana Šokčevića izvrstan nacrt Gornjega Grada iz zračne perspektive, tu je i prvi fotografski Album grada Zagreba izašao za vrijeme prve izložbe g. 1864. Još je doista znatan broj objekata, koji se nisu promijenili, a od svih znatnijih pregradjivanja postoje potpune arhitektonske snimke do u detalje. To je sve podalo mogućnost, da se stvorio model Gornjega Grada iz onoga doba, zapravo jedini mogući model Staroga Zagreba. Teren Gornjega Grada vrlo je zamršen sa svojim usponima, progibima, zaravancima, nu od god. 1864. nije se promijenio u biti, pa se upotrebila vrlo precizno — sadašnja izmjera, tako da je teren do u sitnice izvrsno prikazan.

Oko crkve sv. Marka.

Pred crkvom stoji barokni kip Marijin, kojega je u XVIII. stoljeću podigao Ivan Hiacinthy, a koji je odstranjen g. 1869., a da se ne zna kamo je dospio. Do tada je Markov trg sasvim drukčije izgledao! Dominirala je banska palača, koju je ban Gyulaj kupio g. 1808. od baruna Kulmera, a sve ine kuće nisu smjele biti veće od jednoga sprata. Tada je Markov trg bio intiman, danas ga tuče vladina palača, koja je progutala staru županijsku zgradu, gdje su se držali sabori, zatim staru varošku poteku, pa sve one kuće, koje vidite na slikama pod brojem 2. Ako se gotovo izmijenio Markov trg, malo su se izmijenile susjedne ulice Mletačka, Županijska, Gospodska, Demetrova, a napose Pivarska, gdje je kuća arhitekta Erlicha, prije villa Nicolini, kuća Friganova. Većina je purgarskih kuća zadržala svoj oblik, medju njima se kao stara bakica sačuvala gostionica na uglu Pivarske i Demetrove (stare Kazališne) ulice. S njom ćemo se još sastati u donjim prostorijama. U bivšoj Gospodskoj ulici pregradila se nekadašnja crkvica sv. Bazilija sa lijepom fasadom iz god. 1831. u sadašnju crkvicu sv. Kirila i Metoda, koja se samo čudi, kako je dospjela medju onu plemenitu gospodu.

»Gospodin Zagreb«.

Od grkokatoličkoga kolegija pozdravlja vas Gradska kuća ili »Gospodin Zagreb«, gdje on prima goste i odličnike, kad se treba da pokaže, tko je on. Gradska kuća ima svoju historiju. Nije to doduše kraljevski grad, grad je samo stajao na tom mjestu. Zgrada je iz XVIII. vijeka! onaj dio zgrade, što gleda na Katarinski trg, je izgradila barunica Buratti, kćerka Ambroza Vranicanyja, koji ju je kupio od Danijela Josipovicha, poznatoga vodje predčetrdestosmaških madjarona, koji je morao g. 1848. bježati iz Zagreba i Hrvatske. No dalje čujte majstora u tim stvarima ravnatelja Szabo-a.

Sv. Katarina i gimnazija.

Nekadašnji jezuitski samostan izgubio je svoj toranj nad srednjim ulazom (1880), crkva sv. Katarine veliku sakristiju. Njena je fasada nakon potresa, koji joj je dosta naudio,

izmijenjena; nemirne linije križaju nekada mirnu fasadu XVII. stoljeća. Nekadašnja je gornjogradska gimnazija (danas ženska realna gimnazija) bila za sprat niža; taj je dobila za univerzitet, otvoren g. 1874.

Od Mesničkih vratiju do Kamenite ulice.

U tornju Dverce bila je kafana, a dok su ostale zgrade zadržale svoj izgled, stara je realka dobila baš g. 1864. dvosprat na frontu prema promenadi. Tu je lijepu kuću sagradio grof Ljudevit Jelačić; danas je tu smješten banski stol. Silazeći dolje u Mesničku ulicu nalazimo dosta znatan broj pregradnja. Najzanimljivija je nekadanja Zachova (danas Barčeva) kuća br. 22, gdje je još sačuvan dio stare kapele sv. Ivana, pa na suprotnoj strani kuća Pongračeva koja je sezala do sred ulice, a zamijenjena je novom g. 1865., koju je sagradio graditelj Jambrišak, još danas jedna od najboljih starinskih kuća u Zagrebu. U Visokoj je ulici bila Pongračeva palača (kula nekad. gradskih utvrda), izgradjena u jednostavnim oblicima, a odavle se uza stari gradski zid, dijelom baš na njemu, podigle oveće kuće i palače boljara sve do Popovog Turna, da se taj niz i dalje nastavi Opatičkom ulicom do juga. Tu su g. 1864. u Visokoj ulici domovi Vernića, Pisačića, Kukuljevića, Kamaufa, Čačkovića, pa dalje u staroj Kazališnoj ulici Vakanovića (do muzeja), Makanca, Kiepacha, Fodroczyja, dok je financija već stekla ogromnu kuću, nekad grofa Draškovića, kasnije Kukovićevu. Od Narodnoga Doma

dalje nižu se u Opatičkoj ulici kuće: Jakčina, Sermage, Jelisave, Shauffova, baštinika Janka Kukovića (nekad Paravića), a palača Rafajevih, današnji stan armijskog komandanta, bio je već erarski. Ant. Jelačić, Ernestina Sermage i Vidale bili su vlasnici ostalih kuća do Kamenite ulice. To su razmjerno nevelike promjene učinjene od onih vremena pred šezdeset godina ovamo.

Seoba u donji grad.

To je prikaz onoga doba, dok je još gornji grad bio sve i sijelo vlasti i trgovine i obrta i umjetnosti i zabave. Ali već je kucnuo i tom posljednji čas. Donji grad do tada gotovo bez značenja, počinje se dizati: već g. 1866. postavlja se Jelačićev spomenik na trgu njegova imena, otvara se Štrossmajerova ulica do Novoga trga, koji se poslije zove Zrinjski, a već deset godina kasnije ne daje gradsko poglavarstvo, da se gradi palača Akademije na Griču po već priredjenom planu Schmidtovom već ju meće na tadanju pustoš novoga, Zrinskog trga! Gradski oci su bili pametniji od majstora Schmidta.

Zagreb u slikama.

Kad ste tako pregledali stari Zagreb u modelu okrenite se i pogledajte ono deset okvira, što je pod brojem 2 do deset izvješeno na zidu. Tu ćete u fotografijama vidjeti svu otmenost staroga Zagreba. Srce vas boli

kad gledate uokvirene slike oltara, koji su izbačeni iz katedrale g. 1882. Koliko bogatstvo, kolike umjetnosti, što su se stotinama godina ondje nagomilale, a sve otišlo u nepovrat. Po tim se slikama vidi, kako je današnja nutrina katedrale siromašna prema staroj. Staru Stolnu crkvu imadete u nekoliko snimaka, a i u modelu zajedno s Opatovinom i kaptolskom vijećnicom. Svih 28 kanonika, što ih je zagrebački Kaptol imao, polazilo je svake sedmice na službene sjednice u posebnu vijećnicu, koja je stajala nasred trga blizu današnje Ribarnice. Kad su već dopustili da se ta Ribarnica digne s provizorijem na deset godina, zar se nije mogla dignuti na istom mjestu, gdje je vijećnica bila, i u istom stilu? Dočarana bi nam bila prošlost makar i na otkaz. Lijep je i akvarel stare katedrale od F. Schmidta iz g. 1878. Sama katedrala potječe iz 13. vijeka, toranj je djelo 17. vijeka. Lijepo se ističe i stari portal katedrale.

Sv. Marko, Jelačić i Rauch.

Od kuća i palača gornjega grada ističe se napose palača grofice Jelačić. Ona je prikazana sa više detalja. Sagradio ju je u 18. vijeku barun Magdalenić, koga poznamo iz Tomićevog romana »Za kralja, za dom«. Manje je pažnje posvećeno Rauchovoj palači, nekad vlasništvo grofova Orlića. Medju fotografijama imamo i grb grada Zagreba iz g. 1489. i to iz crkve sv. Marka. Crkva sv. Marka potječe takodjer iz 13. stoljeća. Izgleda kao da su se Kaptol i Grič natjecali tko će prije izgraditi

crkvu. Crkva sv. Marka je prikazana u nekoliko fotografija, a zgodno je poredana stara — uz novo restauriranu. Treba napose istaknuti portal njezin — ranija gotika.

Vodovodni projekt iz g. 1717.

Zidovi su puni Zagreba akvarelnih crteža, koloriranih crteža, fotografija, litografija, drvoreza, zatim nacrta, mapa starih i novih, tlocrta, katastralnih mapa, pogleda na gornji i donji grad. Vrijedno je prispodabljati staru Harmicu i današnji izgled Jelačićeva trga iz prošloga stoljeća. Ima dapače i projekt vodovoda sa Kraljičinog Zdenca iz g. 1717. Već je onda opskrba vodom bilo gradsko pitanje, koje je još 150 godina čekalo na riješenje. Od starijih je slika zanimljiva ona iz Valvazorovog djela »Ehre und Ruhm des Herzogtums Krain« iz g. 1682., koje se čuva u metropolitanskoj knjižnici; zatim akvarelni crtež Ljudevita Bužana — Zagreb g. 1792. i kolorirani crtež iz g. 1769.

Medvedgrad.

Zagreb se bez Medvedgrada ni zamisliti ne da, pa je o tom vodio i odbor računa izloživši tri fotografije medvedgradskih ruševina, obris medvedgradskih razvalina i rekonstrukciju Medvedgrada od rad. B. Šenoe. Šteta, što je nezgodno smješten, pa se tako lako ne opaža.

VI.

PURGARSKO ODJELJENJE.

Purgarsko društvo.

Na ulazu smo u purgarsko odjeljenje, ali prije nego što udjemo, moramo ipak nešto reći i o socijalnom sastavu starih purgara zagrebačkih, jer ćete onda lakše razumjeti, što se stvari, koje spadaju u velikašku ili najotmeniju plemićku kuću, nalaze u purgarskom odjeljenju. Kako je purgarija zagrebačka po narodnostima sastavljena bila, to nam je već rekao naš dobri predsjednik izvršnoga odbora prof. Klaić. Po narodnostima se stanovništvo grada Zagreba sastojalo u prvom redu od Hrvata, zatim od Nijemaca, Talijana, Madžara, a bilo je i Grka, Francuza, Vlaha ili Rumunja. Naročito je velik procenat bio Nijemaca odonda, kad je Josip II. u Zagrebu sjedinio sva zapovjedništva Hrvatske i Slavonske Krajine, kod koje je bio službeni jezik njemački, a prema tome namješteno razmjerno mnogo njemačkih časnika i vojničkih činovnika, koji su ili došli s porodicom u Zagreb, ili, ako su bili neženje, poženili se u Zagrebu.

No narodnosti uplivišu na izložbu samo toliko, što su sa sobom donijele stvari iz svoje

domaje, napose vrednije predmete i ovdje ih ostavili, pa se možda gdjekoji predmet nalazi i u izložbi (isto vrijedi i za velikaško odjeljenje ili su njihovi predmeti služili kao uzor zagrebačkim meštrima. Važnije je ovo:

Gradsko je stanovništvo u Zagrebu, baš kao i u svim kulturnim zemljama dijelilo na gornjih ne deset hiljada nego deset puta deset odličnih porodica, koje su sebi obrtom, trgovinom ili kojim drugim načinom znale steći ugledan položaj u gradu. To su t. zv. patricijske obitelji. Sklad izmedju ostalih gradjana i patricija rijetko je kada vladao medju utvrdama grada na brdu Gracu; katkada se protivština medju njima izvrgla u tešku borbu, kako je to na pr. bilo u prvoj četvrti 17. vijeka, kad je vodja malih purgera, koji je uostalom bio i načelnik, izgubio glavu. Kako vidimo bivši su se načelnici već u ono vrijeme znali naći onkraj brave, a bome i izgubiti glave, kako ju je izgubio i bivši sudac — načelnik Grgur Tepečić godine 1622. Gradjanske borbe su planule radi toga, što je novi statut bana Erdődya od g. 1608. isključio male purgare od uprave grada učinivši gospodarima njegovim patricijske obitelji. Iz te su borbe izašli kao pobjednici patriciji.

Suci varoša na brdu Gracu.

Na prolazu u vratima iz Tribune u gradjansko odjeljenje pogledajte na dovratnicima lijevo i desno dva okvira, koji sadržavaju imena znamenitijih načelnika grada Zagreba od g. 1481., kad se kao prvi predstavlja Domi-

nik Perović, sin Ivana, dok se na lijevoj strani oprašta sa starim gradom na brdu Gracu Ivan Kamauf, da vam se odmah u isti čas na suprotnom zidu nad ulazom u seljačko odjeljenje predstavi kao prvi načelnik sjedinjenoga Zagreba g. 1850. Varošu na brdu Gracu bio je onamo od g. 1242. pa do 1850. na čelu sudac, koji je imao uz sudačke poslove i upravne; od g. 1850. su na čelu gradu načelnici prema naredbi cara i kralja Franje Josipa I. od 7. rujna 1850. Prvim je načelnikom postao Janko Kamauf, koji je ujedno bio i posljednji sudac. Prvim sucima ne znamo za prezimena, jer su se pisali: Martin, sin Ivanov; Jakov, sin Pavlov. Prvi s prezimenom je pomenuti Dominik Perović, sin Ivanov, g. 1481.

Nisu uvijek samo Zagrepčani načelnici. 1511. je načelnikom Dubrovčanin Feliks Petančić, inače poznat kao putopisac. Literati su Matej Slatinski (1557.), Ivan Jakopović (1584.), a ima i jednoga doktora: dr. phil. i med. Danilo Rosenberger, koji je bio sucem g. 1623. Sudac je bio i zlatar Matija Krupić, koga nam Šenoa u »Zlatarevu zlatu« onako simpatično prikazuje.

Svih sudaca od g. 1481. pa do 1850. bilo je 73, ali neki su od njih po dva i više puta bili birani za suca oliti načelnika. Ima ih, koji su postigli lijep rekord: Ivan Uzolin je bio 16 puta redomice biran za suca (1676—1692.), Pavao Gorup 17 puta (1812—1829.), Josip Stajdaher 18 puta (1829—1847.), no rekord nad svima je odnio Nikola Babočaj ili Čeh Mladji (i otac njegov Čeh Stariji je bio načelnik); on je bio 31 puta redomice biran za načelnika (1781—1812.), kad je 32. puta kandi-

dirao, svečano je propao. Inače mora da je taj Babočaj bio vanredno uplivan i ustrajan; ne zove se uzalud Čeh.

Svi ti suci — načelnici bili su u golemom dijelu svojem Hrvati, velikoj većini se imena svršavaju na ić; po imenu sudeći bila su samo dva Madžara: Ivan Nagy i Szalle; njemačko ime nose samo petorica: dr. Rosenberger, Frelih, Hochebner, Staidochar i Kamauf, za koje znamo da su bili Hrvati.

Talijanskog podrijetla je bio Krištofor Baptista, Pastr, Bigon, Deli Poserel. Slovenci su Gašparin i Garup; Čeh je Babočaj. Hrvatske sudce zagrebačke vrijedno je već po tome zabilježiti, što je njemački živalj u našim gradovima dobrano zastupan, pa su ipak samo tri Nijemca bili, za koje ne možemo potvrditi da su bili asimilirani, kao što su bili Staidochar i Kamauf. To smo trebali već zato iznijeti, da bude beogradskom »Balkanu« za studium biblicum.

Purgerska zipka i purgerski stol.

Prvo što nam na ulazu u oči pada, jest predmet kojem imade Zagreb zahvaliti svoj opstanak, a to je prava purgarska zipka i to zipka iz redova onih malih purgara. Do kolijevke je odmah preslica, na kojoj je majka zibajući jednom nogom dijete, mogla mirno presti. Drugi veliki predmet jest masivan stol, vlasništvo aranžera izložbe Ljube Babića, za kojim je djed njegov djeci svojoj kod stola kruh dijelio. Na stolu pogledajte najprije malu spravu za baltažu sa bijelim i crnim kuglicama,

vlasništvo grada. Na taj starinski način glasuju i danas prečasna gospoda na Kaptolu kad biraju prebendare i župnike u župama, u kojima su oni kolatori.

»Hoćeš Kristuša videti?«

Tako je pitao gazda kad je ugostio gosta ponudivši ga s bilikumom od jedne holbe. Ako je htio »Kristuša« vidjeti, onda je morao bilikum do dna popiti, jer je na dnu bio lik Kristov. Da li nije on uz Gospodina Kristuša vidio i ajngele nebeske, to je stajalo do gosta, bolje reći do vinske snage njegove. Vrč je iz kositra kao što i tasa na kojoj stoji pisana god. 1768.

Na stolu zauzima naveći interes »Zechkandl«, golem vrč iz kositra na pipu. Okreće se oko svoje osovine, kao i majčica zemlja, a i oni, koji su ga previše na pipu stavljali. Okrugao je dabome, a stoji na malom postamentu, koji je opet postavljen na sličnu ploču za kanalom blizu obruba, kao što je kod okrugloga »klajderstocka« dolje smještena okrugla zdjela za kišobrane. Gosti, koji su posjedali oko stola, metnuli su svoje čaše u onaj roundeau od kanala, koji je tako postavljen, da čaše dolaze baš pod pipu. Pipa se otvori, vino curi; kad je čaša puna, zatvori se i okrene k onome, koji je »potreben«. »Zechkandl« ima natpis, koji glasi ovako:

»Zechkandl der purgerlichen Maurer Stainmez unt Maurermaister.

In Agram als Matias Leanhart Maurermaister unt Oberzechmaister, Joanes Tshary

Zimermaister unterzaichnet, Valentin Guderitsh Maurermaister, Primus Czenzi Zimermaister unt Martin Kasteliz Stainmezmaister, Georg Tshater Zimermaister.«

Na poklopcu se čita godina 1745.

Škrinje.

Čisti purgarski značaj daju gradjanskomu odjeljenju š k r i n j e. U škrinjama se nekada čuvalo blago obitelji, u škrinjama su se čuvale tkanine, u škrinjama su se čuvala privilegija, a seoska mlada, ne može se udati, ako nema škrinje. Napose su se u škrinjama čuvala cehovska privilegija. Svoju je škrinju imao zagrebački šoštarski ceh, zagrebački mlinarski ceh, a klesari, zidari i tesari imali su zajednički ceh, a prema tome i zajedničku škrinju iz g. 1742. Taj je ceh imao onaj cehovski vrč iz kositra iz god. 1745., o kojem smo prije već govorili. Svoju je škrinju imao i grad za svoje povelje, svoju je škrinju imala i trgovačko-obrtnička komora, a drvene i željezne su škrinje imale i pojedine porodice, od drvenih je jedna iz g. 1680., a druga iz istoga stoljeća navodno posjed Patačića, dok još nisu bili grofovi. U škrinje moramo računati i dvije cehovske škatulje, jedna poštovanoga ceha krojačkoga (s natpisom Josephus Kraly, czehmajster 1787.), a druga plemenitoga Czeha Szobolszkoga Tablicza.

Mecena hrvatskoga kazališta.

Patriciji su se dali slikati. Portreti su druga oznaka gradjanskoga odjeljenja. Najzanimljiviji je svakako portret Kristofora Stankovića, zagrebačkoga trgovca. Slika je uljena nepoznatoga majstora. G. Kristofor je bio grichisch-oriental, govorio je izvrsno njemački, njemački mu je bio kućni jezik. Kao trgovac prodavao je srećke. Jednoga dana, kad je rok minuo, zaključi Stanković prodaju, srećaka, načini obračun, a one koje nije prodao, lijepo zamota, zapečati i pošalje po svojem naučniku na poštu, da ih preda za Beč. No naučnik se putem zaigrao, i zakasnio na poštu. Vrati se s omotom kući i Stankoviću ne osta drugo, nego da srećke zadrži; jedini mu je izlaz iz te nevolje bio, da je naučniku dao porciju batina, ma da nije bio batinaš. Srećke se izvuku, a naš Stanković dobije glavni zgoditak od 300.000 forinti, za onda golem novac. Budući da se novac isplaćivao u Beču, ode Stanković preko Varaždina, Kaniže i Šoprona u Beč. Glas o sreći njegovoj raznio se ubrzo širom Hrvatske, pa su za nj saznali i ljudi pokvarena srca i odluče ga dočekati tamo negdje izmedju izmedju Glavića i Novoga Marofa, kad se bude novcem iz Beča vraćao. No koga sreća prati, kao Stankovića, ne pušta ga ni za čas i dadne mu misao, da se ne vrati preko Varaždina nego preko Semmeringa, Graza i Maribora. Hajduci su medjutim uzalud vrebali na Stankovića. Kako ga nisu dočekali, navale na jedan župni dvor, ubiju župnika i orobe ga. Njih opet nije sreća pratila i panu u ruke pravde, gdje su iskazali, kako su čekali Stankovića, a kad ga nisu dočekali, da su u jadu svojem ubili i orobili župnika. Kad je to Stanković dočuo, zavjetuje se, da će učiniti dobro djelo. No to dobro djelo nije bila ni zadužbina ni parohija, nego staro zagrebačko kazalište, koje je on godine 1840. sagradio.

Portreti.

Obitelj Stankovića bila je u prijateljskim odnosima sa obitelju Hatz, pa su stupili i u rodbinske veze. Odatle i akvareli ovih obitelji Aleksandrine Stanković, Pavla i Vilima Hatza te uljene slike Sofije i Pavla Hatza u odori fizilirskoga časnika zagrebačke gradjanske čete. Druga obitelj, koja je s portretima dobro zastupana, jest obitelj Rakovac: pet akvarela i jedna uljena slika dra. Aleksija Rakovca. Od drugih portreta spominjemo portret zagrebačkoga načelnika Stjepana Vrapčevića u juratoškom kostimu, portret zagrebačkog asesora Martina Vrbanića, senatora Lavoslava Kavića, i tajnika bana Jelačića odvjetnika Ljudevita Šplajta, ilirskoga pisca Ignata Alojza Brlića i žene mu Katarine, pa portret Ane pl. Paravić, nekad vlasnice palače bivšeg odjela za bogoštovlje i nastavu. Zanimljiv je portret Jurja Kastriotića-Skenderberga, načinio ga zagrebački bakrorezac Weitz (Joa. Weitz sculpsit »Zagrabiae«, stoji pisano). U akvarelu je portret i posljednjega staleškog protonotara Nikole pl. Mixicha. Izloženi su i portreti roditelja Augusta Šenoe. U uljenim slikama su portreti dviju Samoboraca Ivana Bahovca i

Fileusa pl. Praunspergera. Posebne su vrsti voštani portreti biskupa Alagovića i Haulika. Kad smo kod slikarija, spomenimo i silhuete posljednjega suca vlaškovuličke općine Blaža Šoštarića i žene njegove Ane, pa ilirca Ferde Livadića i žene Katarine. Ne smijemo mimoići uljenu sliku Markova trga g. 1846. »I. Strobenger pinxit Agram 1846.« stoji pisano.

Ure.

Treća su značajka purgarske sobe ure. Njih je bilo toliko, da se nisu mogle sve smjestiti. Iz prve polovice 19. vijeka imamo zidnu uru sa slikom stare katedrale i biskupskoga dvora, dvije empir-ure, jedna je djelo zagrebačkoga urara Karla Eisenbarta, druga zagrebačkog majstora Petra Mrzljaka iz g. 1810. Koje su provenijencije empir-ura Fanike Polić, pa stojeća ura Milana Zime iz g. 1780., ne znamo; francuske je provenijencije ura sa dva konzola u žutom mramoru. Lijepa je i empirura s poprsjem Homerovim. Zanimljiva je stajaća ura s bogatim intarzijama, nadjena u nekoj seljačkoj kući kraj Podsusjeda, navodno iz porodice Sermage.

Zastave i »majsterbrifi«.

Da se vratimo k našim cehovima. Tu imamo dvije zastave, jednu pomenutog već zidarskog, klesarskog i tesarskog ceha s latinskim natpisom i cehovskim znamenjima; na naledju su slike zaštitnika tih obrta Majke Marije, sv. Josipa i sv. Roka. Druga je zastava zagrebačkog zlatarskog ceha s latinskim natpisom i slikom zaštitnika ceha sv. Nikole. Na naledju je slika raspetog Krista. Obje su zastave iz 18. vijeka. Ovamo spadaju i dva »Meisterbriefa« pisana njemačkim jezikom, jedan klobučarskog ceha iz g. 1822., a drugi stolarskog ceha iz g. 1827., pa cimer zagrebačkoga čižmarskog ceha iz 18. vijeka, koji je nekoć bio na jednom oltaru crkve sv. Marka.

Vojska i purgarija.

Seražani ili Trenkovi panduri su se našli i medju purgarima. Imadete lijepu uljenu sliku negdje iz konca 18. vijeka. No Trenkovi panduri su vrlo rado služili za model figurama iz gvoždja i porculana. U kredenci iz g. 1780. (vlasništvo g. Zime) vidite seražana i Rusa, gdje čuvaju granicu, koju zatvara crno-žuta poluga. Ta je figura iz porculana, dok je iz gvoždja seražanin na konju i seražanin pješak, takodjer u toj kredenci. O ormaru gdje. Solar imate opet seražana iz prculana iz g. 1850.

Grandseigneurski gest.

Od pokućtva nas najviše zanimaju dva stolca iz 17. vijeka s novom prevlakom, koja su bila u staroj kaptolskoj vijećnici. Drugovi, osim dvojice u velikaškoj sobi, su se njihovi izgubili, sačuvali su se samo oni kao uspomena na negdašnja vremena, kad je zagre-

bački kanonik bio »gospodin« ne samo po svojem dostojanstvu nego i po srcu i djelu, samo što su se mnoga djela izgubila. Sačuvala nam se uspomena na staroga biskupa Pavla Guglera, kajkavca non plus ultra. Bio je prepošt kaptola zagrebačkoga i imao u njegovo ime pozdraviti novoga nadbiskupa Posilovića. Naučio starac hrvatsku govoranciju čistom štokavštinom. I oslovi on novoga nadbiskupa. No jedva što je izrekao u štokavštini nekoliko izreka, predje u slatku i milu kajkavštinu, da bi ga pokojni kanonik Kristijanović, posljednji pobornik kajkavštine za književni jezik, od ushićenja zagrlio. I imao je »gospodin« kanonik Gugler po gdjekoji lijepi gest. Kad je tamo negdje početkom devedesetih godina za jedne provale oblaka nad Zagrebačkom gorom ili Medvednicom nabujao potok Medvešćak i izašao iz korita, poplavio je sve prizemne kućice na starom Potoku. Kad je bura minula i voda jenjala, pokazalo se, koliko je harala u stanovima sirotinje. Tada je pokojni kanonik Gugler napunio džepove sa zelenim petačama, otišao na potok i obašao svaku kućicu i svaki stan stisnuvši svagdje na odlasku domaćici diskretno petaču u ruku.

Pokućtvo.

Ispod slika roditelja Augusta Šenoe stoji lijep empire-sekretar iz mahagoni-drva sa tajnim pretincem, djelo jednoga zagrebačkog stolara. Vlasništvo je g. Zime, koji ima cijeli jedan ugao za sebe sa stolom iz g. 1744., pozla-

ćenom vitrinom iz g. 1750., dvokrilni ormar iz g. 1744., kredencu iz g. 1780., dva naslonjača iz g. 1800., dva stolica iz g. 1840., na kojima stoje dva malena ormarića za lutke iz g. 1830. Na kredenci je i žardinijera, kojoj je donji dio načinjen iz jedne monstrance potkraj 18. vijeka. Od pokućtva se ističe veliki sekretar iz g. 1840. kod ulaza u seosko odjeljenje, pisaći stol sa zrcalom, stajaće zrcalo u empire-stilu, a pred njim haljina iz pedesetih godina prošloga stoljeća i mantilja iz g. 1830. iz moare-svile s gajtanima i perlima, a do njega kišobran iz modre svile iz 18. stoljeća.

Raspelo za Hrvate i Srbe.

Uz dva svijetnjaka iz vremena Luja XIV. treba da spomenemo i raspelo za prisegu takodjer sa svjetnjakom iz 18. vijeka, na kojemu su gradski činovnici polagali prisegu. No to je raspelo svoje vrsti, upravo stvoreno za današnje političke prilike: s jedne je strane raspelo katoličko, s druge pravoslavno.

Porculan obitelji Hatz-Stanković.

Još imamo dva obilježja patricijskih obitelji: porculan i vitrine. Porculan se većinom nalazi u vitrinama. Tako na pr. porculan porodice Hatz-Stanković u vitrini porodice, gotovo svi predmeti Alt-Wien bijele i modre košnice, a na vitrini su dvije krasne Sevre-vaze i jedna vaza s podnoškom, tako-

djer Alt-Wien. U vitrini se nalazi neizbježivi bilikum (u tom su naši stari bili jaki) i vandrček od brušenoga stakla, koji se nije mogao postaviti sve dotle, dok ga gost nije ispio, a i onda se mogao postaviti samo okrenuto. U toj vitrini je jedna kaseta s nožem, viljuškom, dvjema žlicama, solenkom i šalicom za jaje, sve iz srebra i s označenom g. 1542.

Vitrina g. Praunspergera i gdje. Solar.

Drugu je vitrinu izložio Milan pl. Praunsperger, dok treća vitrina sadržaje predmete pojedinaca. U Praunspergerovoj vitrini su dva akvarela na bjelokosti iz 18. vijeka (Sv. Barbara i jedan portret) i 4 druga; zatim Isus u grobu (bojadisani vosak), čaša s hrvatskim i ilirskim grbom, koju su darovali ilirski djaci kameralnom fiškalu Vasiliju pl. Bubanoviću s natpisom »W. B. Spomen«, zatim bilikum s natpisom »Willkommen! dobro došel priatelj!« Pribor za jelo (pozlaćeno srebro iz 17. vijeka). bomboniere iz 18. vijeka, a svakome pada u oči srebreni buzdovan urešen emailom, smaragdima, biserjem i granatima.

U lijepom ormaru gdje. Solar izložene su miniature, porculani Meissen sa dva mača i Alt-Wien s modrom i bijelom košnicom. Bijela košnica ima i škafić s hrvatskim grbom. Na jednoj šalici je portret sina Napoleonova, vojvode od Reichstadta.

Vitrina ilirska.

Treća je vitrina puna uspomena iz doba ilirizma: Pletena peća, dvije orukvice, lepeza sa slavenskog plesa, sve iz g. 1848., i uspomena iz obitelji Augusta Šenoe. Osim miniatura ima šalica s hrvatskim grbom i natpisom »Croatia«, pa čaše s napisom »Živila domovina« s hrvatskim grbom.

Općinstvo najviše zanima donji dio vitrine, u kojoj su razne pozivnice, na pr. biskupa Vrhovca na objed, zagrebačkih pravnika na ples g. 1848., izdanje Šenoine »Ljubice« s autografom A. Šenoe. Almanah Iskra, »Poziv u Kolo ilirsko« od Pavla Stoosa. U sredini zvijezde, koje su trakovi ispisani sa jugoslovenskim narodima i plemenima (Medjumurci, Podunavci, Istrani, Dalmatinci, Slovenci, Horvati, Srblji, Crnogorci, Bugari itd.), nalazi se okrug, a u okrugu riječ »Bog pomozi k našoj slozi«. Taj »Poziv« ima dvije kitice, od kojih prva glasi:

»U ilirsko Kolo mili
Vratite se srodni puci,
Što su stari gvoždjem bili,
Nek su duhom sad unuci.«

VII.

SELO.

Konservativnost sela.

Stojimo pred ulazom u selo, u onaj elemenat, koji je grad i sve što je u njemu stvorio. Selo je onaj vječiti, nepresušni izvor, iz kojega crpa grad snagu svoju, koji daje suviške stanovništva svojega gradu. Seljak ode u grad, naseli se u gradu, postaje gradjanin i drži vezu sa domajom svojom. Iz gradjanina postaje plemić, velikaš i nadomješta u narodnoj borbi, u privredi i kulturi one, koji su izumrli. Tako to vječno ide po zakonima prirode i kulture. Iz seljaka postaje gospodin. Bez seljaka nema ni gospode. Nije dakle pitanje u gradu, tko je u njemu i odakle je došao, nego kakav je, da li je čovjek, da li ima čovječnosti u njemu. Vrijedno bi bilo malo dublje proučiti matice krštenih u gradu Zagrebu kod župe sv. Marka, koje su izložene u Tribuni u vitrini desetoj, prispodobiti njihova prezimena s prezimenima krštenih u susjednim župama zagrebačke okolice, pa bi vidjeli, kako je baš iz tih susjednih sela redovno pritjecalo ljudi gradu. O kulturi toga sela

Gorice,

oko Zagreba napisao je u katalogu lijep prikaz dr. Milovan Gavazzi. Odmah na početku konstatira da je prikaz kulture sela oko Zagreba prema sačuvanim podacima, zapisima, slikama i materijalu jedva moguć. Premalo je toga sačuvano. Ali ima nešto drugo. To je konservativnost sela, koje kroči mnogo laganijim korakom napred, nego što napreduje grad, pa se sadašnje prilike ili one od prije pedeset godina dadu lako prenijeti na 100, 200 pa i 300 godina natrag.

Seoska kuća.

Selo se nanizalo uz cestu, uz glavni put, a ako nije to, onda je raštrkano po brežuljcima i uvalama Zagrebačke gore. Tip kuće nije jedinstven, već je različit, a to čini slikovitost okolice zagrebačke. Seljačka je kuća još odonda, kad su se Hrvati ovamo doselili, drvena, a to je pretežno i danas. Pokrita je slamom (ritovima od raži) zajedno sa stajom, sušom, kocem. Sada ga istom potiskuje crijep. Kuće su niske od dvije i tri prostorije. Kuhinja i soba je prvi tip. Kuhinja zadimljena, soba mračna, kod drugoga tipa kuhinja u sredini, soba s jedne, a komora s druge strane. Ognjište je otvoreno. No novije doba potiskuje drvo, opeka i crijep ulaze u selo i otimlju mu onaj osobiti značaj, što ga gotovo svako selo imalo i naturuje mu jedan opći banalni izgled. Izmjena vanjštine djeluje i na unutrašnjost. Ognjište zamjenjuje jeftin »šporhet«, a staru veliku peć, koja se kurila iz kuhinje sa ste-

reotipnim zapećkom, gdje se zimi grijalo, pripovijedalo i razgovaralo, istiskuje željezna peć, a i moderna gradjena od pećara. Drveni stol, drveni stolci i klupe dobivaju već gradjanski lik, a nestaje i »hrvatskoga vugla« ili vuglića. Nestaje i police, na kojoj su smješteni bili tanjuri, pa ulaze u polu-kredence. Onih visokih postelja s perinama, koje su se gotovo do stropa dizale, nestaje takodjer pomalo, da ustupa mjesto gradski uredjenoj posteljini.

Od seoskih kuća imadete tri snimke iz Zvečaja, općine Šestine, iz ruku Zdenke Sertić.

Hrana.

U hrani je od neko 150 godina nastupio mali preokret. I hrvatsko je selo, kao i svako drugo selo zajedno s gradom (dakako u mnogo manjem razmjeru) gladovalo, ako je bila nerodica, sve dok se nije udomaćio krumpir i kukuruz. Dotad je igrala veliku ulogu u prehrani proja. Posljednji veliki glad je vladao poslije pada Napoleonova od 1815.—1819. U obradjivanju polja nastupio je preokret istom u najnovije vrijeme; nema dugo tome, što je za oranje služio drveni teški plug, kako ga vidimo nasred seljačkoga odjeljenja. Danas ne samo da je u porabi željezni plug, danas se seljak dobrim dijelom služi sa modernim gospodarskim strojevima; ako ih nema selo ili zajednica, posudjuju u većih posjednika.

Gorice.

Dobra seljačka kuća ne može biti bez domaće kapljice, koja je u njezinim goricama izrasla. Gotovo svaka kuća ima svoje gorice, koje nisu velike, nisu veće od 300, 400 do 600 kvadratnih hvati, baš toliko koliko je potrebno, da dobije vino za kuću. Ima, istina, seljaka, koji imaju veći vinograd, ali onda je taj vinograd već objekt privrede, a ne kućne porabe. U seljačku klijet nije još doprla moderna preša; on voli svoju staru sa teškim tramom i vijkom, na kojem visi težak kamen (model se vidi u udubini, gdje su drveni predmeti) i preša grožđje, kako su ga prešali i njegovi stari. Seljaci izradjuju uopće krupne drvne predmete sami, naročito pletenine od šiblja. Žene opet preradjuju lan ili konoplju i tkaju.

»Oblačilo«.

Kad nedjeljom ujutro podjete na Harmicu ili na Kaptol, možete se nagledati raznolikosti u nošnji. Nije to jedan tip, nego različit. Izgleda kao da su se prema Zagrebu koncentrirale nošnje s istoka i zapada, sjevera i juga. No prije nego što ćete se dati na to, da potanje promatrate odijelo i haljine, morate proučiti opise i slike u okvirima, koji će vas uputiti u izraze za pojedine dijelove rubače, zobuna, poculice, pregače i kožuha. Tu ćete n. pr. naći kod zobuna s »cifrastim gumbima, resice, rančenicu, ogore«, kod ženskoga odijela »puntek, kožurec, pas, mašlin (ne obična »Masche«), oplece, kiklenek (s kojnekom ili ščunekom),

klin, ošivec (s babicama), vrtljuke, pas, kapec, pač, zač (izgleda kao ura), oduk« i t. d. Tek nakon toga što ste to proučili, možete se s razumijevanjem dati na proučavanje »oblačila«. Mnogo toga se već gubi, napose ženski kožusi.

Nakon što ste proučili detalje, ogledajte nošnje od br. 1 pa do broja 12. Zanimljiva je stara napuštena muška nošnja iz okolice Dugoga Sela sa uskim hlačama i gajtanima. U koliko nijesu odijela izložena u modelima, ima ih u slikama; neka su upravo prekrasna. Tipove narodnih nošnja iz okolice Zagreba izvela je Zdenka Sertić. Nošnje su izložene, i to ženske iz Zaprešića, Rakitja, Gračana, Dreżnika, Šestina, Vugrovca i Vukomreca, a muške iz Jakovlja (općina Bistra), Gračana, Šestina i Dugoga Sela. Na slikama opet imadete žensku nošnju iz Sv. Nedjelje (djevojačko i pocnehalje), Brezovice (žalobna nošnja), Remeta, Vukomerca, a muška nošnja iz Sv. Šimuna. Pogledajte svakako ženski zobun iz Vugrovca i ženski kožuh iz Vukomerca. Imadete i krojeve ženske nošnje iz ruku Tereze Paulić i to iz Rakitja, Brezovice i Vugrovca.

Zanimljivi su pastiri u kišnim plaštevima od trave u dvije slike, sa obale Save, a potječu iz početka prošloga vijeka. Očito je trava nepromočiva. Vrlo su uspjeli seljački tipovi, koje vidjevamo po zagrebačkim ulicama, a koje je izvela Tereza Paulić u papiru: gotovo da pjeva »vugljena, vugljena« ili »belega pijeska, pijeska«, pa košarača i prodavačicu cvijeća, baš sada nudja ciklame.

Svadbeni običaji. — »Narodil se kralj nebeski«.

Najviše se starih običaja zadržalo kod svadbe, premda se i u njima okolica razilazi. Najprije se ide u snuboke, stvaraju se pogodbe, tri put se ozovu, a onda dodje vjenčanje, kod kojega je glava mladenke okićena krunom od cvijeća (br. 41); posebni su običaji prije odlaska mladenke iz doma, a posebni kad se ulazi u dom mladoženjin. Svadba ne može biti bez starješine, pocnešice, djevera i zastavnika, koji nosi crven barjak s jabukom, a da obligatne muzikaše ne spominjemo. Pjeva se i tradicionalna svadbena popjevka:

»Stal se jesem rano jutro,
malo pred zorjum;
Sastal jesem devojčicu
z vrta šetajuć...«

s melodijom, koja potječe sigurno iz 16. stoljeća, pa je jedna od najstarijih naših popjevaka, koje su se sačuvale; mladja je od nje popjevka: »Narodil se kralj nebeski«, koju će Stipa Radić morati opet uspostaviti u svim pravima njezinim, a potječe onamo iz 17. vijeka, popjevka koja kao nikoja potresa dušu i srce cijeloga naroda hrvatskoga. Da se na svadbi pleše i drmeš i da se ne će zatrti, na to možemo priseći, jer ga ni konkurencija modernih plesova ne će zatrti. Mnogo je i mnogo lijepih narodnih običaja istisla škola i grad, koji lakše prima tudje običaje, koji hoćeš-nećeš prodiru i na selo.

Stol za svetačke slike.

Od predmeta, što ih u seljačkom odjeljenju nalazimo, je zanimljiva slika, starinskoga stola iz seoske kuće u Vukomercu sa svim nazivima pojedinosti. Mi se čudom čudimo, što i pojedine partije stola mogu imati svoje nazive, ali bogatstvo narodnoga jezika znalo je ovdje sebi pomoći: tu imadete kaslin, pant, sleme, pionka, rišket, podnožja. Koji su to dijelovi stola, što se tako zovu, to ćete moći naći na slici Zorke Sertić.

U jednoj udubini imadete stare svetačke slike na staklu (br. 38.) i zavjetne figurice od voska i srebra (ruke, noge, oči i srce), što se polažu na oltar uz molitvu, da bude uslišana.

Matija Gubec.

Jedno fali u tom odjeljenju, a to je objava bana Jelačića, da se kmetstvo ukida (smjestilo je u Tribune uz Jelačićeve uspomene); kmetstvo, koje je našlo svoj izražaj u udubini, što je nasuprot ulaza. Na zidu visi komad starog, zardjalog lanca — njegve, kojima su kažnjavali kmetove. Na zidu zlatnim pismenima Matija Gubec i dan i godina mučeničke smrti njegove 15. veljače 1573. Zdesna i lijeva dva barokna svijećnjaka s voštanim medićarskim svijećama, koje će sad na zapaliti, da gore na uspomenu mučenikovu.

»Ne dirajte u predmete«, stoji pisano, a pazitelj kao ris pazi, da se ta zapovjed ne prekrši. Pa ipak ju je prekinuo jedan kumek pobožno se dotaknuvši zardjalih negva.

»Ne dirajte u predmete«, iznenadi ga kod njegova promatranja glas čuvara.

»Naj oprostiju, ja sam to moral napraviti«, ispričaje se kumek, jer drži, da je s tim negvama okovan bio Matija Gubec. »Ja to moram svojim domarima doma pripovedati, da sem z mojom rukom primil železo, s kojim je okovan bil Matija Gubec«.

VIII.

VELIKAŠKA SOBA.

Gobelini.

Na ulazu u velikašku dvoranu vise zdesne i lijeve strane u okviru imena najznatnijih banova od g. 1490.—1921. Prvi je Ivanuš Korvin, posljednji dr. Tomislav Tomljenović, koji je stekao malo zahvalnu slavu, da bude posljednji ban hrvatski.

Prvo, što nas sasvim zaokupljuje, kad stupimo u velikaško odjeljenje, su dva francuska gobelina iz 17. vijeka i dvije tapiserije grofova Erdeda iz g. 1709. Gobelini prikazuju u simboličnim prizorima mjesece srpanj — kolovoz i rujan — listopad. Bio je još i treći svibanj — lipanj, za koji se sigurno zna, da je opstojao, a kad imamo pola godine, onda su morala biti i još tri: studeni — prosinac, siječanj — veljača i ožujak — travanj. Kako je onaj Gobelin svibanj — lipanj nestao, tako su nestali i ostali, kad su u nadbiskupskom dvoru sasvim izgubili orijentaciju o vrijednosti tih predmeta. Ta još pred 15 godina su u velikom tjednu služili kao sagovi oko Božjeg groba, kod čega su znatno oštećeni bili. Za onaj svibanj — lipanj pripovijedaju, da su ga

za vrijeme restauracije katedrale radnici upotrebljavali kao šator, pa da je tako uništen bio. Vlasnik je tih gobelina prvostolni kaptol zagrebački, kao što je on vlasnik i dviju tapiserija grofova Erdeda. Grb erdedijanski se nalazi na tapiseri zajedno s imenom grofa Gabrijela Antona Erdeda i g. 1709. Kako su te tapiserije dospjele u kaptolsku riznicu, ne zna nitko.

Kopije iz Brezovice.

Na suprotnom zidu imadete kopije dviju fresaka. Original se nalazi u Brezovici, dvoru nadbiskupa zagrebačkoga, a prikazuju dva prizora iz sedmogodišnjega rata: Opsadu Olomuca u Moravskoj (g. 1758.) i opsadu Kladskoga (g. 1760.). Originali su djelo nepoznatoga majstora iz druge polovice sedmogodišnjega rata. Dvor je bio vlasništvo porodice Gyulaj, koja ju je ženidbom dobila od Draškovića, a Draškovići su imali svoj banderij i svoje vojnike, koji su u jednoj sobi Trakošćanskoga grada naslikani. Jedan od Draškovića je sudjelovao u onim vojnama i dao načiniti pomenute freske. Kopije u Brezovici je načinio I. Gundrum. U jugoistočnom kutu lijepo se reprezentira peć iz g. 1820., koja je grijala grofovsku, sad već izumrlu porodicu Sermange i barunsku, takodjer izumrlu turopoljsku porodicu Magdalenić, poznatu iz Tomićeva romana »Za kralja i dom«.

Kad su već naši pogledi uprti na zidove, neka ostanu na njima, da promatraju portrete, koji su se ondje smjestili. Na južnoj strani

imadete portrete Bartolomeja grofa Patačića i žene mu Eleonore, rodjene Keglević iz 18. vijeka i portrete grofa Troila Sermagea i žene mu Marije Ane rodjene Drašković tako tankoga struka, da jedna zagrebačka gospodja nije htjela vjerovati, da je takav struk, a opet harmoničan, moguć. Na sjevernom zidu je portret nepoznatoga velikaša od još nepoznatijeg majstora iz 17. vijeka. Na prvi pogled izgleda kao da bi bio princ Eugen Savojski. Nad ulazom nalazi se portret grofa Ivana Draškovića, bana hrvatskoga (1640.—1666.) na glasu junaka na maču i vrču. Lice puno rumeno odaje vinskoga brata. Za njega se pripovijeda, da se jednom zgodom s nekim njemačkim grofovima okladio u Grazu, da će ih sve pod stol spremiti. Tri je dana s njima pio i sam ostao na mejdanu, a da mu se baš ništa nije poznalo. U glavnoj dvorani u Trakošćanu nalazi se takodjer isti portret i njega i sina, koji mu je na vlas sličan. Još da spomenemo portret bana hrvatskoga grofa Franje Nadaždija (1756.—1783.).

Sve su to same uljene slike. Ostali su portreti porodice Patačić, koja je posjedovala u 18. vijeku tolike posjede izmedju Drave i Save, da su se mogli iz Varaždina do Zagreba voziti samo po svojem zemljištu, pa portreti grofa Keglevića te Jurja Jelačića i žene mu Elizabete iz g. 1706. U bakrorezu imamo slike Nikole Zrinskoga, Nikole Draškovića, Gjure Ratkaja i zagrebačkoga hohštaplera Pavla Skalića (1534.—1575.), koji je svojim prevaramai zablenuo tadanju Evropu. Bio je vješt falzifikator plemićkih listina, pa se predstavljao kao potomak glasovite genoveske porodice Scalligera, onda knezom Huna, grofom od Like i Krbave itd. Snabdjeven tima titulama uglađjena ponašanja, igrao je veliku ulogu na dvoru izbornika Brandenburškoga u Berlinu, kralja poljskoga i francuskoga, dok ga najposlije nisu raskrinkali.

Kod velikaških porodica igra veliku ulogu rodoslovje. Jedno od najljepših je rodoslovje grofova Draškovića na Trakošćanu; šteta što nije ovdje izloženo, pa se moramo zadovoljiti s rodoslovljem plemićke porodice Galiuf.

Pokućtvo.

Spomenemo li još grb porodice Zrinskih i grofova Baćana, onda možemo niže spustiti oči i obratiti pažnju na pokućtvo. Najstariji predmet u tom pogledu je bogato intarziran ormarić s grbovima Herberstein-Welzer iz god. 1590., a dolazi iz Susjedgrada. Nešto mladji je ormarić sa stolićem, koji se ističe bogatstvom ornamentike. Renesansno doba predstavlja veliki renesansni stol, pun prizora iz lova, sa šest stolaca, vlasništvo grofice Marije Drašković. Na stolu stila Luja XIII. s bogatim intarzijama od drva i bjelokosti nalazi se pokal, s kojim je sudac zagrebački nazdravio bana Jelačića prigodom njegove instalacije. Iz konca 18. vijeka izložen je stol porodice Patačića s lijepom intarziranom pločom. Empir zastupa stolić s mramornim intarzijama i bronsanim ornamentima.

Sa stola dolazimo na stolce. Tu nam se najprije reprezentiraju drugovi kaptolskih stolaca iz gradjanskoga odjeljenja, dva na broju,

oni su iz 17. vijeka, ali prevlaku su dobili modernu. Drugovi su njihovi — dva renesansna stolca — nešto stariji, najmladji su empire-stolci, takodjer dva na broju sa pozlaćenim drvom i starom prevlakom. No svakako je najzanimljiviji jednostavan stolac turopoljskoga komeša iz 17. vijeka, s prevlakom od kože. Na njemu je komeš sudio plemenitoj braći svojoj.

»Cista privilegiorum regni«.

Sada istom zamjećujemo predmete na podu. Ni više ni manje nego pet škrinja. Najomašnija je željezna škrinja grofovske porodice Ratkaj, u kojoj je ona čuvala svoje povelje. No najzanimljivija je bez sumnje »cista privilegiorum regni« — matica današnjega državnoga arhiva u Zagrebu, a donedavna ponosni kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljski arhiv. Sve do g. 1643. nisu se isprave i spisi kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije čuvali na jednom sigurnom mjestu, čuvali su ih bani, banovci, protonotári ili kaptoli. To je bilo vrlo nespretno i nezgodno, jer su se tako mnoge isprave i privilegija izgubila ili su ostala vlasništvo dotične porodice, koja ju je čuvala. Toj je nevolji stao na kraj notar i blagajnik kraljevine Slavonije Ivan Szakmardi de Dianovecz.

On je dao na zemaljski trošak načiniti ovelik sanduk od hrastova drva s vrlo umjetnom bravom na tri ključa za jedan te isti otvor. Jedan je ključ čuvao ban (clavis banalis) drugi banovac (clavis vicebanalis), a treći

protonotar ili prabilježnik kraljevstva. Na poklopcu stoji napisano »Regni Sclavoniae 1643«, a na pročelju s desna i s lijeva brave grbovi kraljevine Hrvatske i Slavonije u bojama. Iznutra na poklopcu je oveći zapis od 23. prosinca 1643., koji veli, da je tu škrinju dao načiniti na »javni trošak« Ivan Szakmardi za banovanja grofa Ivana Draškovića, Martina Bogdana biskupa zagrebačkoga, pa dalje imena banovca, župana i podžupana triju županija hrvatskih, samo ne spominje kralja, znak, da su Hrvati, već onda vrlo republikanski raspoloženi bili i da gospoda hrvatska nisu imali osobiti respekt pred kraljevima i carevima roda Habsburškog, kako ga je imao »seljak« Radić, kad im je pjevao pjesme uoči svoga republikaniziranja. No Szakmardi je bio i pjesnik pa je ispjevao 18 stihova u slavu »predrage svoje domovine Slavonije i Hrvatske« (carissimae patriae suae Sclaveniae et Chorvatiae). Evo i prvoga stiha:

»Illa ego Sclavonia, jam dicta Croatia tellus«, a u hrvatskom prijevodu dra. Velimira Deželića st. glasi cijela pjesma:

Ona Slavonia ja sam, koju i Hrvatskom zovu,
Ilirske zemlje sam čest i panonskog nekada tla.
Velikog Aleksandra u carske sam pratila vojne.
Zato mi uzdiže rod, velikim ovlastim on.
Iza raznijeh kušnja dana sam Kristu, — Kruni
Sama Ugarskoj tad, ko družica svezah se ja.
Prvi glas imam da dadem, o našem novome Kralju,
Prva u Ugarskoj mom plemstvu pripada čast.

Zvijezdu i ponosnu zvijerku u Martovom nosim grbu,
Prava su jednaka nam. Porez je manji još moj.
Martu sam nekoć križ u grobu pripojila dvostruk,
Vjeru katoličku vijek, ljubeći iznad sveg.
Često na dušmana carskog neustrašiv, golemom snagom.
Napao vitez je moj! Zar drugo da ime mu dam?
Zemlju su Česku ljudi obraditi dobili moji
Oni su stvorili još Poljskoga kraljevstva rod.
Nekoć u u narode mnoge dala sam vojeve razne.
Kupe i Save sad, vaj! uživam Drave tek kraj.

»Cista« se isprva čuvala kod zagrebačkoga kaptola do g. 1763., kad je sabor zaključio, da se ima sa svim zemaljskim spisima preniregnicolaris) t. j. hrvatske sabornice. Tako se jeti u posebnu sobu zemaljske kuće (domus nastao zemaljski arhiv, koji je g. 1800. dobio stalnoga arhivara u osobi Ivana Zrnčića.

Viteške uspomene.

Velikaška dvorana ne da se zamisliti bez jednoga: bez ubojitog oružja bez buzdovana, kacige, oklopa, željeznih rukavica, ogrtača, ostruga, mačeva (dva iz vemena križarskih vojna 13. vijek), što je sve izložio iz svoje zbirke oružja Milan pl. Praunsperger.

Na koncu treba da bude spomenut u ime javne pravde i krvnički mač, koji je iz 15 vijeka.

IX.

CRKVENO ODJELJENJE.

Ave ecclesia!

Ave ecclesia! otima nam se iz dna srca zahvalan pozdrav, kad stojimo na ulazu u crkveno odjeljenje izmedju dviju baroknih karijatida i gledamo na velebni oltar, najljepši spomenik iz prošlosti Zagreba, što ga uopće imamo. Kad se ono rimski konzul Varo vratio iz strašne sječe kod Kana (216 pos. Is.), gdje mu je Kartažanin Hanibal upravo smlavio vojsku, izašao je pobijedjenome vojskovodji ususret senat, pozdravio ga zahvaljujući bogovima, što su ga Rimu sačuvali. Tako i mi pozdravljamo taj žrtvenik na povratku njegovu u Zagreb, što ga je providnost Božja sačuvala iz onoga razboja, što su ga vandalske ruke i krajnje neznanje u prvostolnoj crkvi učinili.

A v e   e c c l e s i a! Da si zdravo crkvo! kličemo ponovo, kad se sjetimo druge goleme zasluge njezine, kojima je ona za sve vijekove — »per omnia saecula saeculorum« zadužila hrvatski narod. Da nje nema, ne bi danas slavili hiljadugodišnjicu naše državnosti; da nje nema, ne bi znali za prvoga našega župana **Godeslava** (izmedju 788. i 800.); da nje ne-

ma, ne bi znali za **prvoga hrvatskoga kneza Višeslava** iz g. 800. niti bi imali prvi hrvatski umjetni spomenik — **krstionicu** njegovu, koju su odvukli čak u Veneciju; da nje nema ne bi znali ni za kneza **Mislava** oko 839. ni za **Trpimira** ni u kamenu **(pro duce Trepimero) ni** u pismu g. 852., kad se prvi puta spominje ime »Hrvat« u jednom vjerodostojnom spomenku (»Unde ego, licet peccator, **Tirpimirus dux Chroatorum...**«, et pene per totum **regnum Chroatorum),** da nje nema, ne bi imali pisma pape Ivana VIII. knezu **Domagoju, Zdeslavu i Branimiru,** niti napisa u kamenu (»Temporibus domno **Branimero** dux Sclavorum«); da nje nema ne bi znali ni za ime našega najvećega vladara **(dilecto filio Tamislao regi Croatorum** — preljubljenomu sinu Tomislavu, kralju Hrvata); i da nje nema ne bi ni mi znali, da je Zagreb g. 1093. opstojao, spominjao bi se mnogo kasnije; da nje nema, ne bi... moramo da prestanemo, jer bi s nabrajanjem mnogo vremena i mnogo prostora izgubili, a vama se žuri, da što prije saznadete, što krije, što sadržaje crkveno odjeljenje. No moram vam ipak prije reći, da sve one isprave i dokumente nije crkva sačuvala radi nas Hrvata; sačuvala je to ona radi sebe, radi svojih interesa, ali mi joj ipak zahvaljujemo, što je ona braneći svoje interese i nas izvukla iz zaboravnosti, koja se prošlost zove. Crkva je u brizi za zemaljska dobra svoja dala sebi postaviti pismena dokumenta od vladara (»dajte mi to na pismu«, još je i danas na dnevnom redu za obećanje). U dokumentima je spomenula, tko joj je prvi dotično dobro dao, pa nam se tako sačuvalo ime svjetovnjaka, ime

vladara. U darovnici, koju je splitski nadbiskup Petar dobio od kneza Trpimira g. 852., veli, da je imanje, koje se zove Putalo, dobio od kneza Mislava (**»Mislauo duce«**) — desetinu da je dao **»antecessor** (prešatnik) **noster Mislauus«.** Crkva se nije samo pobrinula za ispravu, ona ju je dala za veću sigurnost i prepisati u posebnu knjigu prepisa svojih isprava, koja se obično zvala »montanum« ili registrum privilegiorum«, samo da budu njezina prava što sigurnija. Isprava se često izgubila, tako i ona Trpimirova i Mislavova, ali prijepis i to vjerodostojni prijepis je ostao. Tako znamo za Trpimira, a njegovo bivstvovanje, utvrdjeno još posebnim kamenim spomenikom iz onoga vremena. Sada dolaze stručnjaci historije, primaju te isprave, proučavaju ih i — pišu na njihovom temelju vjerodostojnu povijest. Bez tih crkvenih dokumenata bi mnoga i mnoga strana naše prošlosti ostala tamna i mi bismo kao narod i kao država mnogo mladji izgledali, nego što jesmo.

Stranac o unutrašnjosti stare katedrale.

Iz daleka, iz Tribune, iz gradjanske, iz seljačke sobe privlači nas golem spomenik, oltar sv. Ladislava iz stare zagrebačke katedrale, kao da zove: »Ovamo vas, dragi purgari, da vidite, kako vam je prvostolna crkva izgledala, a kako vam danas izgleda siromašna«. No čujmo radije, što o tome piše jedan stranac, koji je g. 1827. posjetio Zagreb

»Pregledah danas katedralu. Mislim, da ta sjajna i velebna gradjevina nema premca u či-

tavom, silnom austrijskome carstvu. Duga je 93 koračaja, a široka 54; **gotički glavni žrtvenik pokriva skupocjeni zlatni ures. Na kraju obiju ladja koje idu na jug i na sjever glavnoj ladji imaju i opet dva pozlaćena žrtvenika velike vrijednosti; a osim toga ima po stijenama i po stupovima još devetnaest žrtvenika na kojima ima kiparskih djela velike umjetničke vrijednosti. Slika nema osobitih, tek su okviri nemale vrijednosti.** Dvoje orgulje dižu se visoko na obje strane glavnoga žrtvenika. Jedino što mi se u tom veličajnom božjem hramu nije svidjalo, je gola golcata stijena nad ulazom; tu je lijepa harmonija što vlada po svoj nutrini prekinuta, tu bi trebalo da se namjesti kaki ures ili još bolje nove velike orgulje. Majestetičan je pogled s izvanjske trane na katedralu. Posred čvrstoga zida, pa sa juga i istoka biskupske palače, diže se nebu pod oblake 42 hvata visoki kameni zvonik starinske katedrale. Tvrdjicu koja okružuje katedralu, veže šest jakih oblih kula.«

To piše čovjek, koji je obašao dobar dio austrijke carevine. »Gledao sam«, veli on, »nebotične Karpate, zašao sam kroz Erdelj i Vlašku, posjetio sam Slavoniju, Vojnu Krajinu, Hrvatsku i Kranjsku, spustio sam se onda preko Trsta, Venecije, Verone u Milan, a zatim me evo preko Verone u srijedi visokih Alpi; posjetivši Innsbruck i Salzburg, vratih se u maju 1829. u Beč.

Na tom sam putu došao i u Zagreb.«

Biskup Augustin Kažotić.

Još uvijek stojimo na vratima; ajde da udjemo! Desno krstionica — od crvenoga mramora sa likom Sv. Ivana Krstitelja iz bijeloga mramora, sve nekad u staroj katedrali, a sada u seoskoj crkvici Sv. Nedjelje. I nehotice pružite ruku, da prste namočite u posvećenoj vodi, koje dakako nema, jer ste u izl žbi, a ne u prvostolnoj crkvi zagrebačkoj, i očekujete, kao da će iza žrtvenika sad na izaći blaženi biskup **Augustin Kažotić** iz početka **14.** vijeka ili biskup **Aleksandar Mikulić** iz konca **17.** vijeka ili biskup Mirko Esterhazi iz dana pragmatičke sankcije, da odslužе na Bublićevu divot-žrtveniku službu Božju, jer su kaleži već na žrtveniku, jedan gotski, popravljen 1603., a drugi barokni, pa ne znate, kojega će sluga Božji upotrijebiti. No ne dolazi ni jedan od njih i nehotice tražite portrete njihove: eno portreta biskupa Kažotića, koji doduše ne datira iz 13. ili 14. stoljeća nego iz g. 1747.; dao ga je načiniti zagrebački prepošt Puc po nekom napuljskom slikaru; za sličnost vam ne mogu garantirati, ali garantiram vam za sličnost portreta biskupa Mirka Esterhazyja, jer ga je uljenim bojama, koje su već vrlo izblijedjele, naslikao jedan nepoznati slikar još za života Esterhazyjeva. Portreta biskupa Mikulića nemate, namjesto toga imate grb njegov utkan u one četiri dalmatike na bijeloj svili, zlatom i srebrom izvezene, a opet u bogatoj ornamentici. Kaleži su iz crkve sv. Marka.

Riznica.

Kako da nema kaleža iz prvostolne crkve? pitate svi. A imate pravo da pitate, a moja je dužnost, da vam odgovorim, kad sam se na taj posao dao. Cijela je izložba osigurana protiv vatre i kradje kod osiguravajućeg društva »Croatia«. Kad je došlo na red pitanje, da li bi se bogatstvo riznice prvostolne crkve sa prebogatim kamenjem optočeni kaleži, propela i drugo izložilo, pokazalo se, da bi se morao svaki pojedini rubin, safir i dragi kamen u karatima ustanoviti i osigurati, da se ne bi izmijenili, kako je to slučaj bio na milenijskoj izložbi u Pešti. Radi toga se odustalo i zamolilo prvostolni kaptol, da onim licima, koja bi i to bogatstvo naše prošlosti htjela vidjeti, otvori riznicu i predmete pokaže.

Glavna tri oltara.

No vratimo se k našem oltaru i pozovimo u pomoć g. Gjuru Szaboa, da nam on o njemu veli ono, što je njemu poznato. Stolna crkva, kako nam onaj putnik opisuje imala je tri velika oltara i 19 manjih. Glavni je oltar dao postaviti biskup Franjo Ergeljski (1628.—1637.); on je ujedno bio uzorom za dva pobočna oltara. Sezao je do stropa, bogato opremljen slikarijama, kipovima i pozlatom. U desnoj kapeli stajao je posve nalik oltar sv. Marije, što ga je izradio g. 1688. zagrebački meštar Erlmon, a slikali ga Ivan Eisenhorst iz Ljubljane i Bernard Bubić. Dao ga je načiniti prepozit Mihajlo Bocak, a dovršen je poslije 1688.

Sezao je do stropa, a imao je tri sprata. U donjem bili su kipovi crkvenih otaca, u srednjem kipovi Marije, Katarine i Doroteje, a u gornjem spratu kip sv. Jurja, te kipovi sv. Josipa i Emerika. Sredina se zatvarala krilima, na kojima je bilo 12 ovećih slikarija, sve prizori iz života Marijina. U lijevoj je kapeli stajao oltar sv. Ladislava, koji se do danas u takovom fragmentu sačuvao, da nam pokazuje svu grandioznost svih triju oltara još i sada.

Taj je spomenik dao načiniti Josip Babić, kanonik-lektor zagrebački i naslovni biskup skradinski, nekako u isto vrijeme, kad je i onaj Marijin nastao. Izradio ga je zagrebački meštar Ivan Komerštajn, a slikao ga je slikar Bernard Bubić. Bio je i u mjerama posve jednak oltaru Marijinom. U donjem spratu četiri kipa evandjelista i peti kip Spasiteljev u sredini, u srednjem spratu kip Marijin, kip sv. Ladislava i sv. Stjepana, dok je u gornjem dijelu bilo u kipovima prikazano preobraženje Isusovo, a po strani stajahu kipovi sv. Joakima i sv. Ivana Krstitelja, dok je na vršku bio kip Josipov. Srednji se dio zatvarao četiri metra visokim krilima, na kojima je bilo osam slika iz života sv. Ladislava, a kad bi se krila zatvorila, stajao je po strani opet po jedan okvir u veličini krila sa po dvije slike. Sve je ostalo bilo pokriveno pozlaćenim divot-rezbarijama. Kako je veličajna morala biti naša katedrala, koja je danas prava pravcata pustoš, u ono vrijeme, dok su ta tri golema remek-djela opstojala. Prvi pade glavni oltar, biskup Alagović dade ga 1832. odstraniti, a biskup Haulik postavi novi, koji je za potresa

god. 1880. propao. Nu još su ostala oba pokrajna oltara sve do 1882. Te su dali po zaključku odbora 4 kanonika a po savjetu Nijemca graditelja Hermana Bolléa izbaciti iz crkve zajedno sa još 16 oltara i porazdijeliti seoskim crkvama. Učinili su to, jer da ti naši stari oltari ne bi odgovarali duhu gotskoga stila, u kojem se nova katedrala gradila. Oni su htjeli stvoriti nešto novo, a stvorili su crkvu, koju imate skoro u svakom gradu njemačkom, koji broji toliko stanovnika, koliko Zagreb.

Uzalud je opat Sebastijan Brunner još g. 1873. podigao svoj glas, kad ga je kardinal Mihalovich upitao za mišljenje o restauraciji katedrale. On je s ushitom napisao, da su pobočni oltari prekrasni, pa da se moraju bezuvjetno čuvati, ma da nisu gotski, kako se i drugdje ostavljaju, na pr. u Luzernu.

Danas znademo, da su zagrebački oltari bez premca; u cijeloj bivšoj Austro-Ugarskoj, koja ima najljepše oltare, nema nigdje njima ravnih. Pa ipak su odstranjeni, te nam ne preostaje drugo, no da navedemo data daljega uništavanja. Oltar Marijin trebao je doći u crkvu u Kraljevom Vrhu, nu župnik nije smogao za opravak 254 for., pa je stolar Bašić oltar rasparcelirao. Oltar sv. Ladislava došao je u malu seosku crkvu u Lonji na Savi, nu pri tom se gornji dio izgubio, a nestalo je i onih ploča, koje su se vidjele, kad se oltar zatvorio, a s njima dakako i četiriju slika na drvu. Napis i grbovi, koji su se na tom oltaru sačuvali, pripadaju Marijinom oltaru. Nu i tu se oltar nije svidio župniku, koji je s pravom ustvrdio, da u seosku crkvu spada mali oltar, koga je

konačno i dobio, a stari divot-oltar ode pod šupu, gdje je punih šest godina ostao! Sada se vraća u Zagreb, gdje je nastao pred 250 godina, okrnjen doduše, a opet pobjedonosno, najljuća osuda za one barbare, koji su utamanjenje njegovo skrivili. Danas se može svako na svoje oči uvjeriti, kolika je golema šteta nanešena. A kako je s tim oltarima bilo, tako je uradjeno s cijelom crkvom: mjesto drevne katedrale stoji tamo šablonska tobože gotska gradjevina. Drugi su oltari otpremljeni, dijelom osakaćeni, u Varaždinske Toplice, Lupoglavu, Žakanje (osobito lijep oltar od mramora!), u župnu crkvu u Novoj Vesi, u Glini, u Maju, Pitomaču, Granešinu, prekrasni sv. Križa u Križevce, a nekih je sasvim nestalo. Značajno je, da je sam graditelj Schmidt, (koji je stvorio onu šablonsku osnovu za restauraciju), usprotivio odstranjenju baroknih orgulja, jer da i onako šta boljega učiniti ne možemo« (ali i te su ipak odstranjene), a današnji oltari u katedrali, prave mizerije, svjedoče, da ni tu nismo ništa bolje umjeli stvoriti, a izvrsno smo staro razorili.

Antependij.

Donji dio žrtvenika zatvara antependij. Čine ga tri srebrna reljefa, kojima se oblaže za velikih blagdana glavni žrtvenik prvostolne crkve. Srednji veliki relijef prikazuje sv. porodicu pri svagdašnjem poslu — Majka Božja upravo šije. Na desnom krilu prikazuje sv. Stjepan Bogu krunu, a na lijevom zahvaljuje sv. Ladislav Bogu pobjedu nad Kumani-

ma. Antependij je iz suhoga srebra, a dao ga je izraditi biskup Mirko Esterhazi. Radili su ga sedam godina zlatari u Zagrebu i Karlovcu. Gotov je bio godinu dana prije nego što je Mirko Esterhazi umro (1721).

Oko oltara.

Na žrtveniku se nalazi diptih iz bjelokosti, razdijeljen u osam polja s prizorima iz života Isusova. Djelo potječe iz dana, kad je zagrebačka biskupija osnovana, te je jedna od najvećih dragocjenosti prvostolne riznice. Srebreni je okvir daleko kasnije načinjen, god. 1630. Druga je stvarca na žrtveniku relijef Isusa na Križu. Na okviru stoji god. 1606., te ime onoga, koji ga je dao načiniti — prepošt i vikar zagrebačke biskupije Franjo Ergelj, i meštra, koji ga je načinio, Ivan Mihalffi.

S jedne i s druge strane imadete dva velika srebrna svijećnjaka iz konca 18. vijeka. Na stalku imadete na zlatnoj pločici imena darovatelja. Neka budu spomenuti, premda u sebi nisu nikad mislili, da će se imena njihova g. 1925. na kulturno-historijskoj izložbi grada Zagreba čitati: Pavao Češković, Stjepan Dojčić, Stjepan Šelišević i Ivan Babić, sami vići i ići.

Ecclesia militans.

Gore u prvom spratu s desna i lijeva imadete i dvije vojničke zastave. Biskupi i kanonici zagrebački nisu znali samo misu čitati i

lijepa kulturna djela stvarati, nego i mačem u ruci braniti vjeru Kristovu i svoju svetu hrvatsku domovinu. Zagrebački Kaptol, kao zemaljski gospodin, dizao je na poziv banov svoj banderij t. j. vojsku pod zastavom (bandera = zastava), kojom je zapovijedao jedan kanonik. Jedan kanonik zagrebački je bio i pukovnik u banskoj Krajini u Dubici. To je »ecclesia militans« u pravom smislu riječi. Onaj lijepi barjak je bandera Kaptolskoga banderija iz g. 1742. Te je godine imala Zagreb posjetiti kraljica Marija Terezija sa svojim mužem Franjom Lotarinškim, pa je u tu svrhu ta bandera načinjena. U porabi nije bila, jer kraljica nije došla, ali bandera se sačuvala.

Druga se zastava vijorila u borbi za oslobodjenje Slavonije. To je zastava bana Nikole Erdödya, koji je umro ravno 100 godina poslije sisačke bitke, koju je dobio djed njegov Tomo Bakač. U staroj katedrali bilo je toga više: visoke gore, gotovo pod svodom desne apside nalazio se drven spomenik njegov s grbom i trofejima; ispod grba bila je kaciga, oklop, sablja pa znaci banske časti žezlo i barjak, što još i danas u prvostolnoj crkvi visi nad spomenikom njegovim.

Izbačeni predmeti.

Da ostanemo medjutim kod onoga, što se iz stare prvostolne crkve izbacilo, a što se ipak srećom u Zagrebu sačuvalo. Tu je u prvom redu zidna drvena oplata, dvije drvene klupe, sastavljene od izbačenih dijelova, kameni reljef s prizorom navještenja Marijinog

sa staroga portala, mramorni grb s oltara sv. Jurja, koji je kasnije prenesen u Lupoglavu, dva angjelka iz bijeloga mramora, od kojih jedan nosi grb hrvatski, a drugi navodno slavonski. Stajali su u svetištu iznad žrtvenika sv. Luke sa svake strane kipa sv. Tome. Potječe iz početka 18. vijeka. Šest njihovih drugova nalazi se u Ivancu u posjedu obitelji Božidara Kukuljevića, a kupio ih je kod prodaje izbačenih umjetnina pokojni Ivan Kukuljević. Treba samo pogledati izradbu tih angjelaka da vidite svu strahotu nerazumijevanja naših prvih ljudi.

Štikari.

Obratimo se medjutim u lijevi kut do žrtvenika, gdje su izložene četiri ploče, koje mnogi Zagrebčani poznaju, jer se svake god. u velikom tjednu izlažu u katedrali. One prikazuju u vezivu muku Kristovu. Ta rijetka umjetnina je domaće djelo iz 17. vijeka. Izveli su je dječaci iz sela Planine kraj Kutine. Tamo je, na kaptolskom dobru, osnovao biskup Petar Petretić (1648.—1667.) štikarsku školu, u kojoj je bio učiteljem Jakob Wolfgang Stoll, Nijemac, a dječaci su se zvali š t i k a r i. Sam dragi Bog zna, koliko su toga ištikali. To se vezivo u izložbi, gdje je puno svjetlo, mnogo bolje vidi, nego u stolnoj crkvi, gdje je polumrak.

»Humeral« biskupa Kažotića.

Na stolicu, na kojem su te ploče izložene, izložen je i humeral (opleće) biskupa Augustina Kažotića. Humeral je samo jedan trag (nije cijel), a računa se u najveće dragocjenosti naše riznice; čuva se u posebnom relikvijaru u obliku škrinjice obložene srebrnim pločicama i s latinskim natpisom: »sv. humeral blaženoga biskupa Augustina«. Humeral je iz gruboga platna, a na gornjem je dijelu svilom izvezeno sedam svetačkih likova. O relikviji izdao je gore spomenuti biskup Mikulić povelju, u kojoj veli, da ju je on dobio od kardinala Vincencija Ursinija, biskupa beneventskog. Uz humeral nalaze se dvije prekrasne pale (pokrivači za kaleže), jedna iz g. 1629., a druga iz g. 1673.

Pietà.

Uz brojne slike i kipove, ponajviše barok, okvira s čipkama, većinom iz 18. stoljeća treba napose spomenuti najvažnije umjetno djelo Madonu iz konca 14. vijeka, kad je kod nas sve kipjelo na vjerolomnoga kralja Žigmunda; taj je kip iz drva, onda presvučen platnom i napokon koloriran. Svoje je vrsti Pietà: Bogorodica s mrtvim Isusom, što stoji u desnom kutu od oltara. Cijeli je kip barokni, ali izraz lica Bogorodice sjeća na renesansu, a izraz lica Isusova je novi realiazm.

Od pokućtva treba spomenuti tri predmeta, koji se medju sobom savim razlikuju. Jedno su stolci, pet na broju — sve sami sa-

mostanski naslonjači sa izvrsno sačuvanom kožom, što je inače rijetkost. Ranija su ili kasnija renesansa. Na lijevoj strani stoji sakristijski ormar, kojega biste najvoljeli staviti u seosku sobu. To je, kako katalog veli, rijedak primjer primitivnog islikanog pokućstva s mnogim pučkim simboličnim motivima kao što su »Božje oko«, »ptica života«, »drvo života«, pa likovi Bogorodice i Isusa i dva osmanlijska konjanika. Najstariji je medju njima priprost stol od drva, koji je stoljeća i stoljeća bio u sakristiji stare zagrebačke katedrale. Na njemu je onaj kanonik, koji je imao brigu za »locus credibilis« (od vatre sigurno zidano mjesto, gdje su se spremale povelje crkve, zemlje i pojedinaca), pisao isprave, koje je kaptol izdavao. Pogledajte noge toga stolca, pa ćete vidjeti oblik pokućtva iz srednjega vijeka.

Panteon.

Duboko ganuti ostavljamo crkvu, ostavljamo velikašku dvoranu, ostavljamo Tribunu i bacimo još pogled kroz purgarsku sobu na zlatna slova mučenika Matije Gupca na plavom zidu i idemo prema izlazu. Ali ne! ne ide. Oko nam zapelo na zidu u Tribuni i čitamo ove riječi o Zagrebu: »Hrvatima je Zagreb i oko i srce i najtiši kucaj toga srca osjeća se i oziva po svoj Hrvatiji i na Primorju u Splitu i u Dubrovniku i u Zagorju u Mostaru i u Sarajevu i u Podunavlju u Zemunu i Osijeku. U njemu su pohranjene sve stare predaje i isprave njihove.« Čitajući ovo dodje nam

misao, da ovo ne može biti Tribuna, ta ovo je **Hrvatski Panteon.** U Beogradu grade Panteon za prevrtljive ljude i s pomoću prevrtljivih ljudi, a ovdje imademo djela, vječna i dostojna naroda, koji je s jednom rukom domaju branio, a s drugom vječne narodne vrijednote gradio.

To je naš Panteon, to je naša dika, to je naša slava, tu jakost hrvatskoga duha, hrvatskog srca; tu nasljedstvo naših predjaka, tu svjedoci čvrste i neslomljive vjere u našu budućnost, u budućnost lijepe naše hrvatske domovine.

»Slava njima« — našim preporoditeljima pjevao je Ogrizović, a mi velimo: Slava njima svima, koji su nam to privrijedili, koji su nam to u nasljedstvo ostavili, koji su naš Panteon izgradjivali.

X.

JOŠ KOMADIĆAK STAROGA ZAGREBA.

Apoteka.

Grada bez apoteke nema. Razumije se dakle, da je i grad Zagreb na brdu Gracu imao svoju apoteku, gdje se u staro doba nisu samo dobivala »vračtva« za prepoštovane purgere zagrebačke, plemiće i velikaše i seljake, nego i mirodije, koje se nisu prodavale u trgovinama. Pravo zagrebačko jelo je ono, koje po mirodijama miriši »kak apoteka«. Danas se ljudi boje apoteke, nesamo radi bolesti u kući, nego i radi skupljine medikamenata, koje si danas ne može svako nabaviti. No prije je apoteka imala i svoje čare, jer je prodavala ingredijencije nesamo za sladokusce, nego i za »dobru domaću gradjansku kuhinju«. No iz stare varoške apoteke na brdu Grcu nemamo ništa do 33 stare posude, vlasništvo dra J. Domca, izložene u ormaru iz sakristije stare katedrale, što stoji izmedju oba ulaza u zapadnu dvoranu Umjetničkog paviljona u souterrainu, jer morate znati, da se sada ovdje nalazimo. Apoteka i crkva! Kad prva ne pomaže, pomaže druga davajući popudbinu na drugi bolji svijet.

Dvorana je razdijeljena u tri odjeljka: sjeverni, srednji i južni. Sjeverni je parapetama razdijeljen u tri niše, u sredini se nalazi dugi stol s novinama, a južni ima vitrine za izložene predmete. Kad smo kod apoteke, onda ostanimo kod nje i zgledajmo u sjeverozapadnu nišu; tamo imate potpuno uredjenu apoteku sv. Marije iz g. 1588. Lijepi stol, na njemu dvije apotekarske tezulje u obliku piramide iz finoga politiranoga drva, a na stolu gotovi medikamenti crnoga izgleda, pa hvalite Bogu, da ih ne trebate uzimati. Na zapadnoj strani uza zid ormar sa apotekarskim bocama s napisima medikamenata, i knjigama koje sadržavaju alkemiju a nad ormarićem fotografije zakupnika i vlasnika apoteke zajedno s današnjim vlasnikom Vl. Bartulićem. Istina današnja kaptolska apoteka je mali lucus a non lucendo, jer ne stoji na Kaptolu i njegovoj jurisdikciji u staroj Opatovini, nego na Jelačića trgu. No to je samo privremeno, jer sadašnji vlasnik gradi palaču na Dolcu, kamo će premjestiti i apoteku, čim budu za nju potrebne prostorije priredjene. Dašto da stara apoteka izgleda siromaški prema modernom uredjaju, ali porred nje su stari Gričani baš onako umirali, kao što danas kraj modernih umiru mladi Zagrepčani. U staroj apoteki imadete i stara vrata njena, ali koja su mladja od god. 1588. Bit će iz marijaterezijanskog vremena, jer imaju uz hrvatski napis »Lekarna k sv. Mari. Grac. Mihić« i njemački, iz kojega se vidi, da je Gratian Mihić vlasnik apoteke.

Gradjanska streljana.

Vratimo se k ulazu u **Gradjansku streljanu**, gdje su izloženi nišani, a medju njima i portret vrle Josipe Kašman, koja je sagradila kuću, gdje je danas svratište »Janje«. Po oblini mora da je bila vanredna kuharica, što joj je i dalo omiljeli prišvarak »Debela Pepa«. Ima slika i profil streljišta Gradjanske streljane, a i fotografija Streljane.

Razno.

Na zidovima imate brojne portrete lica, koja su od sredine 18. vijeka igrala odličnu ulogu u javnom životu Zagreba. Portret dra Šuflaja, podirektora zagrebačke akademije, bana Gyulaja, protonotara Petra pl. Praunspergera, biskupa Alagovića, grofa Jurice Oršića, Franjice grofice Drašković pa portreti zaslužnih ljudi za Hrvatski glazbeni zavod Karla pl. Klobučarića, predsjednika glazbenog zavoda i grofa S. Jelačića. Od slika treba spomenuti Zagreb poslije potresa 1881. Čisto purgerski je bravarski cimer, diploma zadruge gradj. graditelja, diploma Franje Ernsta 1868. za gradjanina grada Zagreba, diploma društva čovječnosti, dva proglasa o oružanju i uzdržavanju Narodne garde g. 1848. i privremena odluka o narodnoj straži 1848., portret zagrebačkoga gradjanina Černya u kostimu narodne straže inače osnivača Velike Kavane, cimer gostione k Mirnoj Kolibi i dva akvarela M. Trepšea, koji prikazuju najstariju zagrebačku gostionu Matejna na uglu Pivarske ulice, kako još danas stoji. Ako k tome spomenemo slike iz staroga Zagreba: Potok od Crnčića i Staru zvonoljevaonicu iz konca 15. stoljeća (najstariji zagrebački obrt) od B. Kokotovića, pa Bakačeva vrata, Stari Kaptol, Novoveška vrata, Grič, Gamulu, Harmicu i Kaptolsku vijećnicu sve od B. Šenoe, onda nam na zidovima preostaje još spomenuti samo tri barokna angjela iz crkve sv. Marka, jer se inače crkva sv. Marka sa svojim krasnim, ali izbačenim baroknim kipovima povukla u oktogon.

A sad na vitrine!

Vitrine i Glazbeno Društvo. — Novinarstvo.

Eno vam 27., koja imade tri blanjala za bačvare, dva iz g. 1773. a jedno iz 1823., lokot s Kamenitih vrata, korice s remetskog misala, ključanicu s ključem iz franjevačkog samostana.

Vanredno zanimljiva je vitrina za prijatelje glazbe, koja sadržaje predmete, koji se odnose na Hrv. glazbeni zavod. Imadete na pr. ispravu, kojom gradsko vijeće zagrebačko potvrdjuje 22. lipnja 1827. pravila Glazbenog društva odobrena od kr. namjesništva 8. svibnja iste godine, programe za produkcije, pozive na koncert, potvrde za uplaćeni utemeljiteljni iznos, zbirku različitih hrv. popjevaka, fundamenta cantus Gregoriano-Ambrosiani iz 17. vijeka itd.

Srednji stol prikazuje primjercima hrvatskih novina od »Danicze« počamši pa do naj-

novijih listova razvitak hrvatskoga novinstva, kojemu je centrum i opet Zagreb.

Filatelisti. — Hrvatski Sokol.

S time bi apsolvirali historijski dio te dvorane; u njoj je medjutim srednju veliku nišu zaposjelo Hrvatsko filatelističko društvo. Nema sigurno u Zagrebu filateliste, koji taj dio izložbe ne bi proučio. Izloženi su žigovi poštanskih ureda u Zagrebu od najstarijih vremena to danas, pa marke rabljene u Zagrebu (od 1. lipnja 1850.) za carevine austrijske, kraljevine Ugarske, slavne uspomene Narodnoga vijeća države Slovenaca, Hrvata i Srba i Eshaezije od 25. siječnja 1921. do danas. U tom se odjelu predstavlja i Hrvatski Sokol s osnivačem svojim drom Fonom, prvim odborom iz g. 1879. i prvom sokolskom koračnicom za trublje 1875., zatim gradski fizikat razdiobom kotara i doznakom otrova, a najposlije u jugozapadnom kutu Gradsko dječje sklonište sa zabavnim i ručnim radom djece od 5.—14. godine.

Mijene žiteljstva.

Na desnom zidu Bartulićeve apoteke imate vrlo zanimljive tabele o »Mijeni žiteljstva grada Zagreba u razmaku od 30 godina i to od 1894.—1924.«

God. 1894. imao je Zagreb stanovnika 48.381,

Godine 1924. bilo ih je 126.000.
Godine 1894. sklopljena su 433 braka,
Godine 1924. sklopljena su 1.472,
Godine 1894. rodjeno je djece 1469,
Godine 1924. rodjeno je djece 2964,
Godine 1894. umrlo je 1.456, a
Godine 1924. umrlo je u Zagrebu ljudi svega 2011.

Burence g. Barbota.

Gore u pungerskoj sobi smo se sprijateljili sa bilikumima, vandrčekima, s peharima i »Zechlkandlima«, a ovdje nalazimo njihova druga, bez kojega ne bi oni ništa značili: niti bi im se ime spominjalo — **s pravim pravcatim** burencem, koje mora imati hrvatski grb i k tome stihove, kao da smo tamo u danima Pinte oko g. 1700. Bure ima signatum **Barbot**, dakle to je bio taj vinski brat i graditelj burenca, koji je to lijepo bure načinio i sa stihovima okitio.

Kao pravi Hrvat i Zagorac, koji nije prodal vina, vodio je graditelj Barbot računa i o društvenosti i o rodoljublju. Društvenosti je posvetio ove stihove, koji se nalaze zgora na burencu:

»Tko za vino, pjesme, žene,
Našem žitju namještene,
Slabo ili ništ ne haje,
Lud je bio i ostaje.

To svi mudri kažu ljudi,
Kako kod nas, tako svudi,

Jer slast žitja našeg to je,
Zato štujmo ovo troje«.

Izdajicama i kukavicama, kojih ima svako vrijeme, svako doba, pa i današnje, posvećuje na naličju ove stihove:

»Jadne one kukavice,
I domaće izdajice,
Što će onom, koj' ih plati,
Dom i rod svoj prodati,
Neka s neba grom ošine,
Nek ih proždru vječne tmine,
U po' gosbe i razblude
Nek im vino otrov bude!«

Maksimir ili Jurjaves.

Vratimo se u oktogon i to u okrugli oktogon u oktogonu, koji nas prenosi u Maksimir ili Jurjaves, gdje vas osim petero finih barodnih kipova s jednog izbačenog oltara iz stare crkve sv. Marka gotovo sve sjeća na Jurja ves; i portreti biskupa Miksimilijana Vrhovca i nadbiskupa Haulikta i relief sv. Jurja od Fernkorna iz bronse, dvije uljene slike Jurjaves, dvanaest litografija toga našega dragoga parka zajedno s kartom iz albuma I. Zaschea g. 1853. Ćutite se kao da ste zbilja u Maksimiru samo vam fali izvrsna kava sa finim »milihprotom«, na koju smo se nekada blažene uspomene konjskim tramvajom vozili. Po tom, naime po tramvaju i dobroj kavi u Maksimiru vidite da i Jurjaves spada već u historiju. Ali zadjite u roundeau oko okrugloga oktogona. I tu se pomiješalo

staro sa mladim. Grafički prikazi gradske ekonomije, gradske vrtljarije, pomora u Zagrebu, gradske plinare (sve, sve gradsko), nacrt javne rasvjete (bar tu, kad na periferiji za njom uzdišete), botanički vrt, sa starim Jurjevskim i Tomaševim grobljem, tobožnjim kamenim spomenikom Matije Gupca, jabukom s Bakačeve kule i križem stare katedrale. Vatrogsace će zanimati stara svjetiljka sada bez stakla i do nje silna trublja, neke vrsti megafon. Svjetiljka je imala na jednoj strani crveno staklo, dok su druga bila bijela. Kad bi zadesila grad nesreća i vatra se pojavila zatrubio je pazitelj snažno u megafon i okrenuo crveno staklo pravcem onamo, gdje se vatra pojavila, kamo je pohrlila sva nezvana i zvana zagrebačka purgerija. Ne možemo a da ne spomenemo i lijepa drvena vrata kosnogotskog sloga, drvena barokna vrata, gore izvedena u šil', sa staroga Kaptola, drvena s lijepim intarzijama vrata iz remetskoga samostana, željezna vrata iz Kamenitih vrata i stara drvena vrata s rešetkama županijske tamnice, iza kojih je sjedio glasoviti razbojnik Joco Udmanić. Napokon se i tu našla crkva sv. Marka, koja je tako usko s purgerima vezana, izložila je četiri barokna kipa, tri drvena i jedan kameni, što su prije restauracije u crkvi bili.

XI.

MODERNI ZAGREB.

Vatrogastvo.

Istočno krilo souterraina zapremio je moderni Zagreb. Čim udjete, morate se okrenuti, a to čine svi vatrogasci, jer vide utemeljitelje vatrogasnoga društva i vojvode svoje Pavla Hatza i senatora Gjuru Deželića, koji je u društvenom i političkom životu našega grada bio značajna ličnost. Današnji senatori zagrebački, što se narodnoga, društvenoga i duševnoga života tiče, daleko zaostaju iza njega. To javnost i te kako zamjećuje.

Vodovod. — Promet.

Kad smo već kod gradskih institucija, pa ostanimo kod njih. Na zidu imate mrežu i diagram vodovoda; najviše se vode potrošilo g. 1911., premda je ova godina bila dobra vinska godina. Današnji gotovo još jedamput tako veliki Zagreb nije taj potrošak vode dostigao. Pristaše »trezvenosti« mora da očajavaju. — Bacite pogled na prihode i rashode gradskoga proračuna g. 1895.—1925., na razvoj cijena od g. 1900.—1925., na promet sa stokom na sajmovima na razmjer cijena kod brašna i kruha, na uplatu općinskih daća i poreza, sve za razdoblje 1900.—1925., pa ćete dobiti mali pojam o razvitku našega grada. To vrijedi i za grafički pregled gradjevne djelatnosti u Zagrebu od 1895.—1925.

Zanimljivi su izlošci zagrebačkog električnog tramvaja, konstrukcija tramvajskih kola sa tračnicama, prerez načina ugradjenja tramvaja, koji kazuje, zašto su neprestani popravci na pruzi potrebni, presjek tračnica starih i novih, koje se ugradjuju. Općinstvo najviše zanima prikaz na zemljopisnoj karti, koliko dnevno, koliko mjesečno, a koliko godišnje prevale kola zagrebačkog tramvaja. Na dan provale put od Zagreba do Ljubljane, na mjesec put od Zagreba do Spitzberga, pa bi mogli konkurirati s Amundsenom za sjeverni pol (neka se samo izruguje publika tramvaju), a u godini dana obašla bi kola zemaljsku kruglu ravno na ekvatoru.

Stari regulacioni model.

Zagrepčane, a moramo reći i strance vrlo zanima model projekta za regulaciju Jelačićeva trga, Dolca, Kaptola i Vlaške ulice. Moramo reći, da je taj model, a i već provedeno rušenje kule na Dolcu izazvao oštru osudu nesamo naših Zagrepčana, nego i stranaca, koji su Dolac prije poznavali; ka oda se nismo dosta obrukali s rušenjem Bakačeve kule. Dolac dokazuje, da zagrebački gradjevni ured nema ni zere osjećaja za prošlost grada Za-

greba. Sva je sreća, da se istočna strana Jelačićeva trga ne će ipak onako izvesti, kako ga model pokazuje, koji staru Harmicu otvara na sve strane, čime bi izgubilo onu intimnost, koju jedan trg mora imati, pa se nova ulica prema Vlaškoj ulici ne će otvarati preko današnje Gradske Štedionice, nego dalje prema sjeveru preko trgovine Mervar tako, da će ulica počimati istom sa sjevernom stranom kuća na Jelačićevom trgu.

Novčarstvo.

I razvitak novčarstva zagrebačkoga je našao svoje mjesto u tom modernom Zagrebu. Imponira razvitak Prve Hrvatske Štedionice, koja je počela na Jelačićevom trgu, preselila se u Dugu ulicu u svoju palaču, pa najposlije u Ilicu. Diagramima su prikazane pojedine grane novčarstva: ulošci, mjënice itd. Šteta što se i Eskomptna banka nije ovako općinstvu prikazala, to su samo još učinile Gradska Štedionica, Jugoslavenska banka i osiguravajuće društvo Croatia.

Industrija je u tom pogledu potpuno zatajila. Gdje je na pr. zagrebačka kožarnica?

Praštajući se sa modernim Zagrebom izlazimo i prolazimo kraj grobnog spomenika majke Ljudevita Gaja, pa se pitamo, a zašto nemamo ništa o njemu izloženo. Možda će nam odgovor dati odjeljak izložbe u Jugoslavenskoj Akademiji.

XII.

PREHISTORIJA I RIMSKI SPOMENICI

Geografski položaj Zagreba.

Mjesto, na kojem se smjestio Zagreb, i okolica njegova su zemljopisno tako zgodno smješteni, da sami od sebe nukaju ljude, da na njima podignu obitavališta svoja. Ovi krajnji izdanci Zagrebačke gore — Kaptol, Gornji grad, Sv. Duh pa sve onamo do Podsuseda prirodna su obrana od poplave, a Gornji grad i Kaptol upravo podesni za utvrdu. Nije dakle čudo, da su se u tom kraju ljudi smjestili još u kameno doba, kad se čovjek kamenom branio i kamenom hranio, kad drugoga orudja i oružja nije imao. Od onoga dana tako reći, pa sve do današnjega dana bijaše Zagreb i okolica neprestano naseljen kraj. Tamo negdje do g. 2000 traje kameno doba, samo kratko vrijeme nalazimo tragove bakrenoj dobi, da se prijedje u brončano i željezno doba. Sve su to razdoblja ljudske povijesti tako dobro zastupana, da se našlo vazdan predmeta iz onih vremena, a sve što se u tom pogledu našlo, to se smjestilo u arheološki muzej. Budući da se nije moglo sve to smjestiti pod krov Umjetničkog paviljona, to je taj dio izložbe priredjen u

Jugoslavenskoj akademiji i to u atriju arheološkoga muzeja. Arheološki je muzej izložio samo jedan dio tih historijskih spomenika, a s njima i one historijske spomenike, koji su vlasništvo muzeja i Jugoslavenske akademije.

Kameno doba.

Ulazimo u atrij i prvo, što nam pada u oči, jest velika okrugla vitrina i u njoj banska žezla — insignia banske časti, kakvih nema nijedan drugi predstavnik države — osim kralja. No pustimo za sada vitrinu pa za razliku od Umjetničkoga paviljona gledajmo, što je na zemlji i u vitrinama. Pustimo grobne ploče, grbove i drugo, što nam je bliže, pa ogledajmo ono, što se u Zagrebu iz prethistorije sačuvalo. To su kameno, bakreno, brončano i željezno doba. Stanovnike njihove ne poznamo. Za brončano doba drže naučenjaci, da su ovdje najprije živjela tračka, a onda ilirska plemena. Iz kamenoga doba nam je žiteljstvo nepoznato. Iz kamenoga doba imamo kamene sjekire providjene škuljom za držalo; najljepša je ona iz crnoga kamena, što se našlo kod čišćenja bunara u Opatovini kuće br. 9., zatim predmeti — iz jelenova roga, ulomci iz kamena, velikih i malih zemljanih posuda iz Bregane, komadići noža iz kremena iz Klake kod Samobora, kameni nož iz Kašine, rbine zemljanih posuda iz Horvata, zemljane žare, takodjer iz Horvata. Svi su ti predmeti jasan dokaz, da su na teritoriju grada Zagreba tamo prije 2000 godina pr. Is. živjeli ljudi kamenoga doba, da je Krapinčanec (Homo Krapiniensis) imao svoje kolege na brdu Gracu i njegovoj okolini.

Bakreno i brončano doba.

Bakreno je doba bilo vrlo kratko, jer je čovjek brzo naučio praviti bronc. Iz njega imamo samo jedan jedini komad, ali zlatan zato, jer drži kontinuitet izmedju kamenoga i brončanoga doba.

Brončano doba zastupaju komadići bronse i zemljane žare iz Horvata, grivnja iz brončanoga doba iz Sv. Nedjelje, bronsani nož, nadjen u Resniku, bronsana sjekira iz Odre kraj Zagreba, a iz blizine Zagreba imamo neke zlatne predmete, jer je brončano doba poznalo zlato prije nego željezo.

Rimsko doba.

Željezno je doba slabije zastupano, jer je željezo izjela rdja, ali ono nas vodi neposredno u rimsko doba. Spomenika iz rimskoga doba ima na pretek. No nisu to bili čistokrvni Rimljani. To su bili polatinjeni domaći stanovnici ilirsko-keltske mješavine. Na teritoriju Zagreba i njegove okolice stanovali su D a u t o n i, koji su sebi podigli glavno mjesto Andautoniju kod Ščitarjeva. Filolozi sebi razbijaju glave, odakle ono »an«; naselci Andautonije bili su i u Zagrebu, a današnja Vlaška ulica ili Laška ulica veli, da su u njoj

dugo, dugo stanovali Rimljani ili Vlasi (Vlah je Rumunj). Dautoni su imali svoju posebnu autonomiju, dapače svoju republiku, a Andautonija je bio glavni grad toga republikanskoga kraja. Kako vidimo grad Zagreb je staro nemirno republikansko tlo, a smisao za autonomije i federacije nema od jučer, nego od pradavnih vremena, ljutio se na to Radić ili ne. Iz rimskoga vremena imate u Zagrebu samom nadjene predmete i to ulomke rimskih zemljanih posuda iz Horvata i Laščinšćaka, komade brončanih rimskih narukvica iz Frankopanske ulice, ulomke noža, kasnorimski zaporac s remena iz potoka Laščinšćaka, komada kasnorimske bronsane fibule (kopče) iskopane prigodom gradnje željeznice kod zagrebačke klaonice, grljak rimske bronsane amfore iz blizine Maksimira, dva bakrena novca cara Hadrijana od Sv. Duha, okrhani rimski lončić iz Žitnjaka, rimski željezni lokot iz Bukovca, rimski željezni srp iz Horvata, bronsani kotao iz Vodovoda, rimski bronsani šljem iz Rugvice i t. d. Puno je svega toga Ščitarjevo, napose pak sa staklenim predmetima.

Medju loncima zanimljive su urne iz Velike Gorice, izložene u istočnoj vitrini sa škuljom ili otvorom kroz koji može duša izlaziti. A da se osjeća kao kod kuće način; se taj otvor često kao prozor; znade se naći narisana i cijela kućica, što je za poznavanje domaćega života vrlo važno.

Andautonija.

U Ščitarjevu se našao jedan držak rimske kaserole s tvorničkom markom Cipi Polibi. Ta je marka na glasu, jer se od nje iskopalo mnogo predmeta u Pompejima, znak da je Zagreb — pardon Andautonija podržavala žive trgovačke veze s južnom Italijom. Nijedna kuća rimska nije bila bez svijećnjaka iz zemlje; imamo izložena dva svijećnjaka jednoga iz Vugrovca, a drugoga iz Ščitarjeva. U općinu Andautoniju spadao je i Stenjevac, gdje se našlo dosta predmeta iz rimskoga doba.

Andautonija morala je biti središte umjetnika, naročito kipara. To nam dokazuju brojni nadgrobni spomenici i žrtvenici. Neki stogodišnji Kajo Julije Adietumar je oporučno dao načiniti za sebe i svoju pedesetgodišnju suprugu Sporillu nadgrobni spomenik, koji je nadjen u Podsusedu. Marko Juentije Primigenij s drugovima podignuo je žrtvenik i bogu rijeke Save Savusu. Našao se u savskom rukavu kod Ščitarjeva. — Vrlo su zanimljiva dva druga žrtvenika, jedan nadjen u kamenolomu kod Vrapča, drugi u kamenolomu u Crnoj Vodi (općina Sesvete). Prvoga je posvetio Verenije Panun bogu Silvanu, a drugoga Rimljanin Lucije Sekstо bogu Jupiteru. Oba spomenika izgledaju kao da su sad izašla ispod ruke klesara, znak da nisu bili u porabi. Ostali su u kamenolomima, kojima je obilovala zagrebačka okolica.

Caru Deciju (249.—251.) i njegovoj ženi Hereniji Etruscili podigla je respublika Andautonija kipove. Kipova nemamo, sačuvalo

nam se samo kameno podnožje iz Stenjevca s napisom i prednja ploča za caričin kip iz Ščitarjeva. Jedan i drugi spomenik ima oznaku republika Andautonija, znak da su stanovnici odvajkada na republikanski raspoloženi bili, ali da su se znali lijepo sporazumjeti i s monarhijom. Ti su spomenici izazvali polemiku izmedju stručnjaka, gdje je bila Andautonija, da li u Ščitarjevu ili Stenjevcu. U Ščitarjevu se našao i mramorni kip božice Nemesis sa važnim napisom iz dobe cara Decija.

Ima i lijepa mramorna glava s odbijenim nosom nekoga bradatoga Rimljana iz Petrinjske ulice, t. j. iskopana je u Petrinjskoj ulici.

Počeci srednjega vijeka.

Kao prelaz iz rimskoga doba u srednji vijek predstavljaju nam predmeti nadjeni u grobovima na zagrebačkom tlu u Krugama. Medju njima i dvije lubanje. Grob je otkriven prije kojih 15 godina. Odmah je o tome iznašašću obaviještena policija, koja je na lice mjesta poslala detektiva Martinjaka, i jednoga sad već pokojnoga liječnika, koji je konstatirao, da su lubanje stare 20 godina, a Martinjak je iskonstruirao jedan zločin, dok nije došao kustos Hrvatskoga arheološkoga muzeja dr. Hoffiller i ustanovio, da su te lubanje najmanje 1400 godina pod zemljom.

Kameniti spomenici svjedoče, da je zagrebačka okolica odvajkada bila umjetnički raspoložena.

Kameni spomenici iz hrvatske prošlosti.

Nadgrobne ploče.

Kad smo već kod grobnih spomenika, onda ostanimo kod njih i u hrvatsko vrijeme, koje reprezentiraju nagrobne ploče. Dvije ploče potječu od 14. vijeka s gotskim napisom, a bile su u prvostolnoj crkvi zagrebačkoj; spomenik župnika granešinskoga Matije iz god. 1472. bio je u kapelici sv. Fabijana i Sebastijana; ima lik župnikov koji u rukama drži lijep gotski kalež. Po starini dolazi nadgrobna ploča Lucije udovice Ladislava Zemehe, koja je prvostolnoj crkvi zagrebačkoj darovala posjede oko Varaždinskih Toplica. Vanredno fino i umjetnički izradjena je nadgrobna ploča zagrebačkoga biskupa Luke († 1510.) iz crvenoga pećujskoga mramora, dakle nije talijanska radnja. Nažalost su samo ulomci toga spomenika ovdje; i ime umjetnikovo je bilo na njem, ali se osim imena Ioannes i slova S nije drugo sačuvalo. Iz 17. vijeka slijede nadgrobne ploče kanonika zagrebačkih Ivana Matkovića, grofa Ivana Erdődya, Baltazara Napulija, »štapa kraljevstva hrvatskoga«, Gjure Oreho-

vačkoga, Josipa Babića, koji je dao načiniti onaj divot-žrtvenik sv. Ladislava, spomenik Ivana Znike, velikoga mecene hrvatskoga, ide već u g. 1706. a Kristofora i Kaspara Grania spada pod konac 16. vijeka, jedan od njih je pao u bitci kod Siska 1593. Tužne misli pobudjuje ulomak nadgrobnog spomenika opatice sv. Klare Judite Petronile Zrinski, kćeri Petra Zrinskoga i Katarine Frankapanske. Nadjen je u hrpi kamenja pred crkvom sv. Marije u Zagrebu.

Grbovi.

U staroj katedrali bio je grb anžuvinski, dobro sačuvan a iz Bakačeve kule izvadjen je gradjevni napis s grbom kardinala i nadbiskupa ostrogonskoga Tome Erdödya iz g. 1517., pa grb grada Zagreba iz g. 1499 sa gradjevnog kamena kapelice sv. Fabijana i Sebastijana, grb zagrebačkih biskupa Eberharda i Ivana Albena iz konca 14. i početkom 15. vijeka pa grb obitelji Šubić iz stare katedrale.

Spomen-ploče.

I nekoliko mramornih ploča s napisima imamo. Tako mramornu ploču biskupa Aleksandra Mikulića (1688.—1694.), koji je podigao kaptolsku knjižnicu, crn kamen a u njemu grb, biskupska mitra i napis na crvenom kamenu; ima i ploča kanonika Gjure Reesa iz g. 1746., koji je pripomogao sagraditi žensku bolnicu u Vlaškoj ulici; napis s oltara Kuzme i Damjana iz prvostolne crkve, u kojem se kaže, da ga je podigao kanonik Matija Slavetić 1673.

Biskup Šimun Bratulić je bio redovnik, koji je naučan bio iz samostana hodnikom dolaziti ravno u crkvu. Toga se običaja nije mogao odreći ni kao biskup zagrebački, pa je dao načiniti hodnik iz biskupske palače ravno u katedralu. To nam kazuje gradjevni kamen njegov iz g. 1607. — U gradjevnom struku moramo uvrstiti pozlaćeni kapitel iz stare katedrale i kamen s grbom i gradjevnim napisom kanonika Ivana Dragovanića iz g. 1779., uzidan u kući Nova Ves 25.

Skulptura.

Skulpturu predstavlja kameni lav, koji je stražio pročelje prvostolne crkve dva barokna crkve i dva upravo umjetnička reljefa: na jednom je prikazan bijeg sv. Obitelji u Egipat, a na drugom krštenje Isusovo. Vide se pomalo i ostaci pozlate. Relijef mora da je bio vrlo lijep.

Ne bismo htjeli načiniti krivo historičaru Tomi Kovačeviću i čovjekoljubivom kanoniku Reesu, pa da ne spomenemo i njihove nadgrobne ploče. Tomi Kovačiću je podigao nadgrobnu ploču sam kanonik Rees g. 1724., a tko ga je njemu podigao iz tamnoga karlovačkoga mramora s uloženim bronsanim slovima g. 1745., toga nismo mogli iznaći.

S kamenom doba smo svršili, a sad ajde u bakreno doba naše bliže prošlosti.

Vszem bude vumreti.

Bakreno doba se dalo na ploče: Prva je bakrorezna ploča zagrebačke bratovštine, koja prikazuje muku i smrt Isusovu s likovima propeća, klečeće Majke Božje, dva andjela i pet lica u paklu iz 18. vijeka; — druga je bakrorezna ploča za svjedodžbu, što su ju kalfama izdavali zagrebački majstori, treća je bakrorezna ploča s nedovršenom slikom Majke Božje Remetske i samostana Remete, na drugoj je strani slika Majke Božje Koruške i grada Križevca. Četvrta ploča ima slike smrti, posljednjega suda, pakla i neba s ovim recima iz 18. vijeka:

Tusna Majka obradui nas
Ostri Szud podnieti
Vszem bude vumreti,
Dobrem v nebo doiti,
Gresnem v pekel poiti.
Mili Isus szmilni nam sze.

Cehovi.

Atrij Jugoslavenske akademije je pravi demokrat. On ne pozna staleža, kako ga nije poznala ni god. 1848. Tu su svi jednaki: biskup, kanonik, ban i cehmešter, muško i žensko sve se tu mirno našlo u akciji; ali mi narodni ljudi, moramo vrstati ljude po njihovim zaslugama, koji su imali za narodni posao. Tako vodimo posebice zagrebačku purgariju kao predstavnicu narodne hrvatske privrede (molim riječ je novijega datuma!).

Cehovi se najprije redaju po **zastavama,** kao da se spremaju na florijansku procesiju. Ovaj

put su u bratinskoj miroljubivosti i Gričani i Kaptolomci. Prvi nosi zagrebački kožarski ceh svoju zastavu sa slikom zaštitnika sv. Fabijanom i Sebastijanom iz g. 1847. i napisom: Privilegiranoga lederskoga i Rothgärbärskoga Ceha, slob. i kr. Warasha Zagreba, tak kaptolomsk. i Biskup. Jurid(ikcije) s imenima od 14 majstora, onda slijedi »Zasztava plemenitoga czeha gumbarskoga iz Kaptoloma 1794.«, zastava kaptolskoga čizmarskoga ceha iz god. 1827., kad je bio czehmešter Ivan Czikovich, a mladi czehmešter Marko Petrichevich, iza njih dolazi zastava »Krojačke zadruge« i t. d. Gumbari su igrali u Zagrebu veliku ulogu, imali su i tri ceha: hrvatski, njemački i madjarski.

Ceh mora imati i svoj **pečat.** Toga ima ceh klobučarski, krznarski, kožarski, (kožarski dapače iz g. 1374.), krojački, imaju ga i privilegirani trgovački stalež i zagrebački kirurgi, koje možemo mirne duše uvrstiti medju obrtnike.

Ceh, koji ima pečat, mora imati i **škrinju,** u kojoj se uz privilegije i pečat čuva. Škrinje ima ceh postolarski (iz g. 1750.), stolarski (iz g. 1741.), čohaški (s Kaptoloma), pekarski, kožarski, klobučarski i krojački; zagrebački su meštri imali mnogo zadružnoga smisla, pa su se udružili cehovi bravarski, stolarski, puškarski, kolarski i kovački i načinili škrinju g. 1796. Svi se cehovi spominju, samo se ne spominju klamfarski i malerski.

Zastava, pečat i škrinja su glavna obilježja jednoga ceha, ali ceh ne može biti bez obligatnoga **vrča.** Ima ga preštimani šoštarski ceh iz g. 1721., i to iz kositra; tako je omašan, da

se mirne duše može natjecati sa »Zechkanndlom« zidara i dr.; još je stariji kositreni vrč gumbarskoga ceha iz g. 1717.

Da se zna, gdje koji meštar stanuje ili gdje koji ceh uređuje, onda izvjesi **cimer ili tablu.** Cimer ima zagrebački pekarski ceh iz g. 1826. sa žemičkom, kiflom i perecom, tablicu ima gumbarski ceh iz godine 1717., klobučarski 1822. i krojačka zadruga, koja se najjače drži svojih regula, jer je njezina tablica najmlađa, iz g. 1882. Svoj je cimer izložio krojački majstor Zbukvich g. 1820. Zanimljiv je cimer ceha samoborskih pepeljara, gdje je u bojama prikazano, kako se pepeo dobiva. Spomenemo li kalupe i modele zagrebačke lievaonice od drva i pečene zemlje, pa malenu mušku čizmu iz g. 1848., remek-djelo Ante Bukovca, onda smo odali vrijednim purgarima plemenitoga varoša na gričkim goricama i onima s Kaptoloma dužnu poštu.

Što ne ide pod jednu kapu.

Pod jednu kapu nismo mogli smjestiti:

1. Bombu od lijevanoga željeza, nađenu u staroj poštanskoj kući u Opatičkoj ulici, puščana i topovska zrna različite veličine od kovana željeza sa biskupskoga grada, helbarde male i velike, gradske i biskupske, željeznu strijelicu sa dva šiljka iz srednjega vijeka, nađenu na Jelačića trgu kod polaganja temeljnoga kamena Pongračeve kuće, vengler-topove od kovanoga željeza iz 15. stoljeća s biskupskoga grada, stremen i potkove od željeza iz

17. vijeka iz sv. Klare kraj Zagreba, pušku na luntu iz 16. vijeka, nađenu 1816. u biskupskom gradu, top od kovana željeza s lavljom glavom i karikom na kraju iz 17. stoljeća također iz biskupova grada, — streljačku pušku jednocijevku »Wenzela Doleschala« iz Agrama (bez Wenzela ne ide ni izložba zagrebačka), željezni mač iz konca 16. vijeka, nađen u Novoj Vesi.

2. Dereš ili klupu za batinjanje iz biskupskoga grada i seku mu sramotnu masku od željeznog lima, koju su nasađivali na glavu ljudima, koje su vezali za stup sramote. Maska ima i fućkalicu, koja se stavljala osuđenome u usta; kad bi kušao na izrugivanje reagirati, fućkao je.

3. Željezne kliješte zagrebačkoga tridesetničkog ureda, kojima su se otiskivale plombe.

4. Ključanica s »Kamenitih vrata« s dva ključa; jedan je iz g. 1715. (tako na njemu piše), starijim je valjda zlatar Petar Kružić otvarao vrata staromu Gregorijancu; željezni lokot iz 18. vijeka.

5. Dva čisla iz 18. stoljeća, jedna s medaljicom Majke Božje Karmelske, druga s medaljicama Majke Božje Lauretanske i sv. Antuna Padovanskoga; škropionica iz crkve sv. Marka iz XVII. vijeka.

6. Par ženskih svilenih cipelica s visokim, bijelom kožom prevučenim peticama iz konca 18. vijeka (dokaz da su dame već onda voljele visoke petice).

7. Ura sa slikom Kaptola, kad se gleda sa Harmice.

8. Napokon ne znamo, kamo bi s kartama za tarok, jer nas nema četvorica. Karte su iz

Beckove fabrike iz sredine prošloga stoljeća. Vrlo su zanimljive figure na njima, sve sama lica iz naroda i povjesti; medju njima i lice cara Lazara.

Portreti i slike do ilirskoga doba.

Bani: Franjo Frankapan, posljednji od grane Slunjskih (1567.—1572.), koji je mlad kao zaručnik radi nespretnosti varaždinskoga vidara zaglavio; Drašković Ivan (1595. do 1607.), koji je naslijedio Tomu Erdeda, slavne uspomene pobjednika kod Siska (uz Draškovićev portret je i portret njegove žene, rodjene Brandis); nesretni grof Petar Zrinjski u dvije slike i Ignat Gyulay (1806.—1831.).

Biskupi i kanonici: Biskup od pragmatične sankcije Emerik Esterhazy, njegov nasljednik Gjuro Branjug, Galjuf Josip (1772.—1786.), Maksimilijan Vrhovac (1787.—1827.) i Aleksandar Alagović, koji su zaslužni za Maksimir, pa biskup djakovački Mirko Rafaj; kanonik Josip Sermage, koji je bio supremus director omnium scholarum. Ovdje moramo spomenuti i isusovca Ratkaja Ivana, koji nije nigdje našao mira, bio je profesor humanističkih nauka u Zagrebu i dva puta misionar u Americi, gdje je g. 1683. umro u Tarahumari.

Podbani: Najšić Adam, dobro poznata figura iz Tomićeva romana »Za kralja, za dom« Bedeković Antun (1767.—1780), Lukavsky Donat, poznat iz borbe za narodni jezik u požunskom saboru.

Protonotari: Špišić Petar, protonotar za banovanja Petra Zrinskoga, i Škrlec Petar.

Veliki župani: Škrlec Sigmund, veliki župan zagrebački i komeš turopoljski. Oršić Krsto, poznati pisac Memoara koje je pisao njemački, dok je žena njegova rodjena Zichy pisala hrvatski (1778.).

Veliku ulogu je u sudbini hrvatske igrao Škrlec Nikola, savjetnik u banskom vijeću.

U predilirsko doba ide zastava zagrebačke garde iz g. 1790. s grbom grada Zagreba i slikom sv. Marka pa zastava zagrebačke gradjanske čete s grbom grada Zagreba i godinom 1813., pa pečatnik biskupa Vrhovca.

XIII.

ILIRSKO DOBA.

Portreti.

Ilirsko doba ima portrete biskupa Gjure Haulika bana Franje Vlašića (1832.—1840.) i žene mu Franjice, velikog župana Nikole Zdenčaja, fotografiju pjesnika »Lijepe naše domovine« Antuna Mihanovića. Ilirsko doba ne može biti bez bana Hallera, koji je protiv svoje volje ostavio neugodnu uspomenu sa srpanjskim žrtvama.

Izložba ima uopće vrlo mnogo portreta biskupa Vrhovca, Alagovića, Haulika, što je ponukalo jednoga našega umjetnika na izjavu: »kad bi se i naši biskupi dali toliko portretirati, mogli bi naši umjetnici od toga živjeti«.

»Udrit će i za nas sat«.

Medju portretima, litografijama i fotografijama nema Ljudevita Gaja, koji je uopće na izložbi zlo prošao. Osim sata u obliku ilirskoga grba (zvijezda Danica i polumjesec) i napisom »Udrit će i za naš sat« na polumjesecu, osim malene drvene kutijice s ilirskim grbom i upisanom godinom 1838., goleme škloce krapinskih kosturaša, kojom su »našeg oca vrednog drugač domorodca« medju sebe primili,

ključa od staroga lijesa njegova i pomenute urne pokojne majke njegove ne sjeća nas u atriju a ma baš ništa na nj.

Za narodnost i slobodu.

Uvod u godinu 48. čine zastave. Predvodnik je banska zastava bana Vlašića iz godine 1832., kad je bansku vlast nastupio, s njegovim grbom i grbom Trojedne kraljevine. Slijedi zastava zagrebačkoga kaptolskoga vojničkoga zbora od g. 1839. s napisom »Civium Capituli Zagrabiensis« i dvjema svilenim vrpcama, na kojima čitamo, da ih je »Slavnomu vojničkom zboru kaptolskih varošana« posvetila Amalija Ferich od Hudogbitka. Čim se više približujemo g. 48. tim su i zastave ratobornije. Dvije hrvatske zastave iz g. 1848., jedna s ilirskim i hrvatskim grbom ima napis: »Za Veru, Kralja; Za slogu Narodnost«, druga ima napis »Za narodnost i slobodu«.

Surke i poculice.

Kad uzbiba val narodnoga oduševljenja hrvatsku inteligenciju i purgariju, onda se sjete Hrvati i Hrvatice svoga narodnoga odijela i nema zabave, nema narodnoga posla, u kojem ne bi naše hrvatske žene izašle s poculicama i surkama i narodnom seljačkom nošnjom. To smo naročito vidjeli posljednjih godina pa i danas. Jedino muškarci još se susprežu, da uzmu surku. Nosio ju je jedini Stipica Radić u austrijskoj eri, danas u »narodnoj eri«

nosi shimy cipele. U velikoj okrugloj vitrini izložena je surka od bijeloga darovca i poculica, što su zagrebačke Hrvatice nosile koncem četrdesetih godina; u njima su sigurno bile 9. veljače 1848. na »Slavjanskom balu«, za koji su dobile poziv u obliku lepeze (br. 286.) i hladile se lepezom, na kojoj je bio plesni red (br. 159.), a bile su sigurno i na pravničkom plesu 12. veljače 1848. U isto su vrijeme muškarci nosili crvenkape s ilirskim grbom, a ima i kapa iz toga vremena, koju je kao juratoš nosio bivši gradski senator Lavoslav Kavić.

GODINA 1848.

»Za dom sveti slatko je umrijeti«.

Kako su za prevrata g. 1918. za uzdržavanje javnoga reda i poretka u Zagrebu i izvan njega osnovane bile narodne straže, tako je bilo i g. 1848. I onda su osnovane narodne straže, ali ona u Zagrebu i sa namjerom, da se »ide na Madjara«. Narodna straža ili narodna garda mora imati svoju zastavu. I imala ju je s napisom: »Za slobodu — Za Slavjanstvo«. Narodna je garda bila razdijeljena u dvije čete. Svaka je imala svoju zastavu. Prva je četa imala na listi napis: »Za bratimstvo i slavjanstvo. — Za ustav i narodnu slobodu«, a na vrpci: »I-oj četi Narodne Straže u Zagrebu. — Zagrebačke domorotke. — Za slobodu jamči sloga — dakle složno u ime Boga«.

I Zastava druge čete narodne straže ima na vrpci napis: »II.-oj četi Narodne Straže u Zagrebu domorodke zagrebačke. Za dom sveti slatko je umrijeti«.

Te su zastave uzmakle pred silom žandara, ali s ničijim odobravanjem, a čijom privolom se kriju danas zastave hrvatskoga seljaka s napisima: »Vjera u Boga i seljačka sloga«, »Republika svemu svijetu dika«, »Živila republika«, »Budimo svoji svaki na svom — branimo složno hrvatski dom«, uzmakle ispred žandara?

Narodna garda ima i svoju glazbu, glazba ima »tambura«, a »tambur« štap, na njemu grb grada Zagreba, i naramenicu, takodjer s grbom grada Zagreba. A sačuvan je bome i bubanj gradjanske čete.

Vojnik narodne garde imao je na glavi crveni čako, a i ilirski konjanici imali su svoj čako.

Zagrebačke domorodkinje.

U atriju se s prvoga kata spušta prekrasan veliki sag, što su ga zagrebačke Hrvatice g. 1843. satkale u čast baruna Franje Kulmera, koji je u magnatskoj kući držao sjajan govor protiv zaključaka donje kuće, koja je zaključila madjarizaciju Hrvatske. U sag su utkani grobovi Trojednice i ilirski grb, a na obrubu su utkale ovaj napis:

Domorodcu B. Franji Kulmeru za muževno slovo iskren hvale znak domovine od zagrebačkih domorodkinja MDCCCXLIII.

Ban Josip Jelačić.

Nijedna ličnost nije bila tako popularna, kao ličnost bana Jelačića. Postao je narodni miljenik nesamo unutar granica Trojednice nego i preko Une, Save i planine Dinare, ali i daleko izvan granica Trojednice po ostaloj Evropi iskazivane su mu simpatije, jedina su i razumljiva iznimka — Madjari. Ima naših ljudi, koji ga osudjuju, što nije g. 1848. skrenuo hrvatsku politiku u druge kolotečine. Pitanje je, da bi bio uspio. Ako je ikoga bolila nezahvalnost bečkoga dvora, to je njega, ako je iko duševne muke trpio, trpio ih je on, ali jedno stoji, da bez njegovih zasluga za dvor, ne bi bilo ni hrvatsko-ugarske nagodbe, da bi i mi dijelili sudbinu braće naše Slovaka i Srba u Madjarskoj, a sa svojim posebnim političkim položajem mogli smo nastaviti tradicije iliraca, mogli smo izgradjivati osobnost našu, mogli smo raditi za narodni ideal — slobodnu suverenu hrvatsku državu, mogli smo izgradjivati svoju hrvatsku kulturu, koju sada kuša uz asistenciju Radićevu nivilirati Pašić.

Kraj tolike popularnosti bana Jelačića nije ni čudo, da toliki predmeti sjećaju na nj, imamo ih u Panteonu našem, a pun ih je i atrij Jugoslavenske Akademije. Čvrsto se nadamo, da će baš gradski muzej zagrebački moći sve te uspomene na nj sakupiti, a i one, koje nisu izložene, a koje su u posjedu obitelji bana Jelačića, onda ćemo moći urediti poseban odjeljak Jelačića bana.

Na zidinama atrija imamo dva portreta bana Jelačića. Jedan je kopija Schrotzbergove slike (original je u Novim Dvorima porodice Jelačić), kopirao ju je daroviti bečki slikar Zasche, koji se udomio u Zagrebu. Drugi portret, Jelačić u uniformi konjaničkog generala od Herlea, darovao je Narodnom muzeju sam Jelačić. Jednako imamo i dvije kolorirane litografije, jedna s napisom »Der Ban von Croaten 1848.«, prikazuje Jelačića na konju u pratnji jednoga serežanina; dalje imamo jedno bronsirano poprsje Jelačićevo u uniformi konjaničkog generala od Fernkova, jedan galvanoplastični reljefni portret, dva poprsja, jedno u uniformi konjaničkog časnika od porcelana, a od pozlaćene terakote u uniformi konjaničkog generala, tri miniaturna poprsja: jedno od bjelokosti, drugo od porculana, a treće od željeza. Uopće je cijela vitrina VII. puna spomena na Jelačića: minijaturne portrete bana na šalici od porculana, na pozlaćenoj igli za kravatu, na brošu, u medaljonu, na cigaruši od stive i jantara. Ti predmeti radjeni u različitim tvornicama evropskim, dokazom su njegove velike popularnosti.

Jelačić se bez hrvatske trobojne zastave ni zamisliti ne da. Jedna mu je posvećena god. 1849., kad se iz rata s Madžarima sretno vratio. Napis glasi: »Za slobodu, kralja i domovinu«, a napisi na vrpcama (ima ih tri): »Otcu domovine banu Josipu Jelačiću-Bužimskomu. Na uspomenu sretnoga povratka iz rata magjarskoga — Od strane domorodkinjah u Zagrebu 1849.

Časnici su ga upravo obožavali. Njemu na čast su nosili željezni prsten, koji je navodno načinjen od Jelačićeve sablje. Prsten je pod-

stavljen zlatom, a na vanjskoj strani je slovima uložen napis: Živio ban.

Banska žezla.

»Kralj kraljuje, a ban vlada«, glasi stara rečenica. Tako je bilo i onda, kad su Hrvati ušli u uniju s Madjarima g. 1102., tako je ostalo svedo posljednjega nenadgobenjačkoga bana Šokčevića. Ban je bio vodja u ratu, zato ima bansku zastavu; ban je bio sudac u zemlji, zato ima bansko žezlo. Posljednji je jedno i drugo kod instalacije imao Šokčević. Hrvatsko-magjarska nagodba je radi modernoga napretka ukinula i jedno i drugo, ali ukinula ga je s **privolom hrvatskoga sabora** pa bio taj sabor, kaki bio. Ali u bansku čast, u nju nije dirnuo nitko ni Josip II. ni ministar Bach ni Madjari, ukinuo ju je vidovdanski ustav, dirnuo je u nju predstavnik srpstva Pašić, a blagoslov mu je dao Stjepan Radić, dao ga je onaj čas, kad je banom hrvatskim mogao postati seljak. Isprva su bani bili visokoga roda, teško je došao do toga običan pl., a do prevrata samo jedan gradjanin, neplemić — Ivan Mažuranić. Sad, kad je došlo vrijeme, da i seljak dodje do najveće časti u hrvatskom narodu, do one časti, koju je Matija Gubec za seljaka tražio, sada ga je odgurnuo od toga tko? — Dosadašnji vodja njegov!

Puni duševnoga uzbudjenja stojimo pred velikom okruglom vitrinom, u kojoj je izloženo **srebrno žezlo bana Jelačića i pozlaćeno žezlo bana Šokčevića.** Podilazi nas čuvstvo ponosa, što je taj simbol narodne suverenosti znao

maleni hrvatski narod kroz stoljeća i stoljeća očuvati usred goleme države austrijske; podjedno nas podilazi čuvstvo stida, što smo ga tako lako izgubili!

Poslijeilirskog doba.

Poslijeilirsko doba okupljeno je u posebnoj sobi od ulaza desno; u atriju se iz poslije ilirskoga doba nalazi slika prvoga nagodbenjačkoga bana Levina Raucha, bana Ivana Mažuranića, srebrni lovor vijenac i pehar s napisima u čast Josipu Freudenreichu, dva lovorvijenca Petru Preradoviću od učenika gimnazije i realne gimnazije zagrebačke. Sve ostalo sadržaje

Slikarska soba.

U slikarskoj nam sobi najprije pada u oči veliki portret sigetskoga junaka Nikole Šubića Zrinjskoga od Osječanina J. F. Mücke-a. Kad se vratila poslije pada Bachova centralizma i apsolutizma konstitucija, onda je u hrvatskom saboru pao predlog, da se podupire umjetnost i da se naruči pet historijskih slika. Izradbu je preuzeo Mücke i izradio »Dolazak Hrvata«, »Ljudevit Posavski sklapa savez sa slovenskim knezovima«, »Smrt Stjepana II.« posljednjega Trpimirovića, »Smrt Ljutomislova« i »Nikola Šubić Zrinjski«, sve same slike, koje su u hrvatskom narodu daleko poznate, premda su od malene umjetničke vrijednosti.

Od veće je umjetničke vrijednosti portret Ljudevita Vukotinovića kao velikoga župana križevačkoga od pomenutoga Bečlije Zasche-a.

Karlovčanin Karas (umro mlad 1854.) naslikao je »Oproštaj serežanina« i »Gospodju s gitarom«, poznatu Rimljanku, ljubovcu njemačkoga pjesnika Hebela.

Najznatniji je predstavnik ranijega hrvatskoga slikarstva Quiquerez Ferdo († 1893.), čiji autoportret može stajati u svakoj galeriji uz najbolje majstore. Od njega je izloženo više slika, naročito iz Hercegovine (za ustanka je bio dolje), medju njima i sliku »Novice«, pa iz svijeta domaćih životinja. No od propasti je spasio slikarije iz Lepoglavskog samostana, koje su nastradale od velikoga potresa 1880., a prikazuju prizore iz života sv. Pavla Pustinjaka. U Lepoglavi je za vrijeme Pavlina bila prava slikarska škola, domaćih i stranih umjetnika (naročito Tirolaca). Neke od tih slika posjeduje gospodja upravitelja lepoglavske kaznione Šabana, poklonio joj je te slike čazmanski kaptol.

Na stolu ima kazališnih cedujica iz staroga Zagreba, a u vitrini novac — moneta banalis, kovan u Sklavoniji, zajedno za raznim spomen-medaljama.

Jelačićevi novci.

Najveće zanimanje pobudjuje posljednji kovani novac u Zagrebu za bana Jelačića: G. 1849. Jelačićeva forinta i četiri komada bakrenoga novca; kovani su u zagrebačkoj kov-

nici novaca u prizemlju kuće Demetrove ul. br. 1. Jedva što su prvi novci kovani bili, dodje iz Beča »befehl«, da se kovnica ima zatvoriti, a kovani komadi uništiti. Jedva je pošlo za rukom spasiti ono nekoliko komada. To je bilo prvo razočaranje, što ga je Jelačić iz Beča doživio. Zanimljivo je da srebrna forinta ima lik banov, a oko njega napis »Pod banom Josipom Jelačićem Bužinskim 1849.« Jelačićeva krajcara ima na jednoj strani napis »Jedan Križar 1848.«, a na drugoj strani grb kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s istim napisom.

Jedini štampani novac jest za prevrata tiskani sitni novac t. zv. »Srkuljčići«.

XIV.

HRAM ZNANOSTI.

Pisani spomenici.

Dok je u Umjetničkom paviljonu i atriju Jug. akademije sakupljena arhiologija i umjetnost s najstarijim dokumentima naše političke prošlosti, dotle se u prvom katu Akademije sabrala znanost i književnost naša u 13 vitrina.

U prvoj su vitrini sakupljeni kulturno-hihistorijski spomenici grada na brdu Gracu Tu su izložene fasije gradske gruntovnice iz 14 16. vijeka, gradski računi od 1362.—1367., zapisnici grada na brdu Gracu od 14.—16. vijeka, zapisnici zagrebačke Harmice iz 16. vijeka (brata smo mu našli u drugoj vitrini u Panteonu), urbar iz g. 1615. i najposlije popis sela i seljana župe Ščitarjevo i to glagolicom, znak, da je glagolica našla svoju granicu na Savi.

Druga vitrina sadržaje kaptolske i prebendarske statute iz 15. i 16. vijeka, račune iz istoga vremena i sinodalne zaključke iz g. 1471.—1473. Specijalno nas zanimaju raspre Kaptola i Graca iz g. 1375.—1435., koje su se katkada bolje riješavale krvlju nego perom. Zanimljiva je

Štampane knjige o Zagrebu.

Treća vitrina, koja sadržaje štampanu gradju i monografije grada Zagreba. Otvoren je najstariji opis grada Zagreba u knjizi Valvasora Ehre des Herzogthum Krain i u Jambrešićevu riječniku iz g. 1742. Njemački opis sjajne iluminacije u počast kralja Franje I. i žene mu Karoline kad su 26. lipnja 1816. boravili u Zagrebu. Barléova »Povijest župa i crkava zagrebačkih«, Hudovskoga »Zagreb i okolica«, hrvatski i njemački, pa lijepa spomen knjiga gradske općine iz g. 1913.

Crkvene knjige i radovi kanonika.

Četvrta vitrina sadržaje štampane i liturgijske knjige za zagrebačku biskupiju, misal štampan u Mlecima (1509.—1511.), brevijar, (3. izdanje u Beču 1687.), ritual 1729; štampan u Zagrebu pa »Szveti Evangelium s jednem kratkem catechismusem«, štampan u Grazu 1651. s odobrenjem i na trošak biskupa Petretića. U

Petoj vitrini redaju se zagrebački kanonici sa svojim radovima: Ljetopis zagrebačkih kanonika u iliričkom kolegiju u Bologni od 16.—18. vijeka, rasprava biskupa Petretića o postanju pravoslavne episkopije u Hrvatskoj, »Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae« baruna Jurja Ratkaja (1612.—1666.), »Život zagrebačkih biskupa i kanonika« (1664.—1724.) Kovačića, »Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis partis primae« Baltazara Krčelića.

Cijelu šestu vitrinu je zauzeo Ritter-Vitezović (1652.—1713.), a sedmu isusovci.

Preteče sveučilišta.

Vitrina **osma** prikazuje razvitak kralj. akademije nauka (1776.—1850.), pa kr. pravoslovnu akademiju do otvorenja sveučilišta (1850.—1874.). Tu imadete i kratak prikaz početka Smodekovih predavanja hrvatskoga jezika u zagrebačkoj akademiji nauka (1832.), učene rasprave — »tentamina« na latinskom jeziku za ispite. Tu se medju učenjacima Klaićem i njegovom Povjesti Hrvata pa Tomašićem i njegovim Temeljima državnog prava našao i Krapinski čovjek (Homo Crapiniensis) prof. Gorjanovića, jer su izloženi i neki radovi učenjaka. Ne smijemo prijeći pismo Josipa Jurja Strossmayera sveučilištu 1874.

Na stupu do vitrine desete izložena je **prva** doktorska diploma, koju je novo hrvatsko sveučilište g. 1877. izdalo i kojom je Roberta Vernića Turanskoga promoviralo na čast dra. prava.

U devetoj je prvi kritični historičar Josip Mikoczy (1734.—1800.), koji je na temelju doondašnjih izvora i pisaca napisao doba narodnih vladara (djelo izdano šest godina poslije smrti njegove u Budimu pod naslovom »Otiorum Croatiae liber unus«; drugo mu je djelo povijest hrvatskih banova (De banis regni Croatiae) do 15. vijeka. Kukuljević je odštampao u Arkivu (knj. XI.) prvi dio do početka 14. vijeka, ostalo je još u rukopisu. Kako je Mikoczy prvi kritički historik, tako je drugi Zagrepčanin Adam Al. Božićević prvi literarni historik, a Tito Brezovački prvi literat, koji je s svojim Diogenešom učinio, da se gledaoci i danas smiju, kad se sjete pojedinih scena, što su ih sada u kazalištu vidjeli.

Počeci kazališta.

Kazalištu je posvećena vitrina deseta. Tu je rukopis dramatskoga repertoara, pa počeci narodnog ilirskog teatra (1841.).

Prvu potpuno javnu predstavu u Zagrebu koliko se danas zna priredio je zagrebački isusovački kolegij sa svojim učenicima na Tijelovo g. 1607. na Markovom trgu. Prikazivanje je bilo sastavljeno od alegoričkih pohvala Slavoniji t. j. Hrvatskoj (ili možda i »Slovinstvu«). Troškove nosio je gradski magistrat. Od tada do g. 1773. gotovo svake godine bila je davana po jedna, dvije i tri predstave, najčešće o pokladama i na svršetak školske godine. Redovno se igralo u kolegiju u osobitom teatru podignutom izmedju škol. zgrade i crkve sv. Katarine, rjedje na Markovu trgu, na Katolu, u konviktu i u l'etnikovcu pri sv. Ksaveru; g. 1647. i 1648. kolegijski su djaci igrali i u Karlovcu a tu su već tada u proscenju bili recitirani i hrvatski stihovi. Predstave na narodnom jeziku izrijekom se spominju tek od g. 1766. Igrani komadi uzimani su od najveće česti iz isusovačkog dramatskog

repertoara, rjedje i prigodni komadi kao i komadi iz domaće istorije ili iz domaćega života, koji su bili originalne radnje domaćih autora. Godine 1702. davala se drama braća Čeh i Leh, koji su osnovali Češku i Poljsku državu. Naročito se istaknuo djak, koji je Čeha predstavljao, predstavljao ga je tako savršeno, te se činilo, kao da je medju glumcima odrastao. — Ta se predstava ponovila g. 1749., ali i povećala s trećim bratom Moskom, koji je osnovao rusku državu. Od domaćeg repertoara sačuvana je samo g. 1717. štampana drama »Siscienis victoria«, magistra Ivana Donati-a. Druge dvije štampane drame »Paradysus Alaodini« (1718.) i »Verus amor« (1719.) ne nalaze se ni u jednoj našoj biblioteci. Sačuvana je teatarska objava predstave »Baltazar« od g. 1752. Nakon ukinuća isusovačkoga reda javljaju se predstave u bogoslovnom sjemeništu. U isto doba prirediivale su se teatarske predstave i u plemićskom konviktu, i na plemićskim dvorovima; zatim dolazi njemačka kazališna družina, koja je davala i hrvatske predstave, a g. 1841. osnovan je ilirski narodni dobrovoljački teatar.

Ilirski preporod.

Vitrina jedanaesta i dvanaesta sadržaje ilirski preporod i preteče njegove, pa književna izdanja. Tu imadete poziv biskupa Vrhovca od g. 1813., kojim pozivlje svećenstvo na sakupljanje jezičnoga blaga i narodnih pjesama, zatim »Rech domorodza o hasznovitozti piszanya vu domorodskom jeziku«, prvo Gajevo djelo »Die Schloesser von Krapina« pa kratku osnovu hrvatsko-slovenskog pravopisanja«, prvo godište »Danicza Horvatzko, Slavonszko y Dalmatinzka« i »Osnova pravila društvo prijatelja narodne izobraženosti (1832.—1838.), iz koje su izašle sve kasnije ilirske narodne institucije. Ne smijemo mimoići Gajev rukopis »Još Hrvatska nij' propala«.

Za početke »Matice Ilirske« zanimljiva su pisma biskupa Josipa Kukovića djakovačkoga, Jura Haulika zagrebačkoga (1841) i glinskoga pukovnika Josipa baruna Jelačića, kojim šalje spisak članova (1842.). — Tu se posebnim pismom oprašta grof Janko Drašković od javnih narodnih posala. Najveće je zanimanje pobudilo u krugovima Srba originalni rukopis Mažuranićeva »Smail-age Čengića«. Od štampanih djela su izložena »Frankopan«, »Matija Gubec« i »Stjepan posljednji kralj bosanski« od Mirka Bogovića, Neven i t. d. Ma ne ide, da vam baš sve nabrojim.

Znanstvena djela.

Trianesta vitrina sadržaje znanstvena djela naučnih zavoda i prosvjetnih udruženja druge polovine 19. i početka 20. stoljeća. Tu možete vidjeti »Književnik«, Jagićevu gramatiku hrvatskoga jezika, izdanja Jugoslovenske Akademije, Vjesnik arheološkog muzeja, Arhiv, Mjesečnik od g. 1873. pod redakcijom dra

Blaža Lorkovića, »Liječnički Vjesnik«, »Nastavni Vjesnik« pa djela nekih pjesnika i pisaca na pr. Šenoe.

Zaključak.

Zadovoljni se spuštamo stepenicama Jugoslavenske akademije zahvaljujući Zagrebačkim Hrvaticama, što su nam taj užitak priredile, što su nas duhom u prošlost prenijele i što su udarile temelj Zagrebačkom muzeju. Hvala svima njima, a napose predsjednici gdji Berti Heinzel, potpredsjednici Anki Pogorelc i tajnici Slavi Fürst-Bošnjak.

GDJE JE ŠTO?